

Euricse

European Research Institute
on Cooperative and Social Enterprises

Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Έρευνας
Συνεταιριστικών και Κοινωνικών
Επιχειρήσεων

WORKING PAPER SERIES

ISSN 2281-8235

Working Paper n. 82 | 15

Antonio Fici

Αναγνώριση και Νομικές Μορφές της Κοινωνικής Επιχείρησης στην Ευρώπη: Μια Κριτική Ανάλυση από την πλευρά του Συγκριτικού Δικαίου

—
Παρακαλώ αναφέρετε αυτή την εργασία ως:

Fici, A. (2015). Recognition and legal Forms of Social Enterprises in Europe: A Critical Analysis from a Comparative Law Perspective. *Euricse Working Papers*, 82|15.

Μετάφραση κειμένου στα ελληνικά: Κώστας Παπαγεωργίου
Μορφοποίηση κειμένου Λ. Μπρέχας - Δίκτυο Κ.Α.Π.Α

Αναγνώριση και νομικές μορφές της Κοινωνικής Επιχείρησης στην Ευρώπη: Μια κριτική ανάλυση από την πλευρά του Συγκριτικού Δικαίου

Antonio FICI *

Περίληψη

Η θεσμοθέτηση των κοινωνικών επιχειρήσεων αποτελεί μια διευρυνόμενη δραστηριότητα. Μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, παρατηρήθηκε πολλαπλασιασμός των πολιτειακών νόμων για τη θέσπιση ειδικών νομικών μορφών για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Η κατάσταση δεν είναι διαφορετική στην Ευρώπη, όπου η διαδικασία άρχισε πολύ νωρίτερα από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες και σήμερα τουλάχιστον δεκαπέντε κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν συγκεκριμένους νόμους για την κοινωνική επιχείρηση. Το παρόν άρθρο θα περιγράψει την υφιστάμενη κατάσταση της νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση στην Ευρώπη, εξετάζοντας τον θεμελιώδη ρόλο της στην ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας και τις ιδιαίτερες λογικές της, σε αντιδιαστολή προς εκείνες της κερδοσκοπικής καπιταλιστικής οικονομίας. Θα διερευνήσει τα μοντέλα ρύθμισης της κοινωνικής επιχείρησης που φαίνονται πιο συνεπή με την οικονομική μεγέθυνση την εμπνεόμενη από τα παραδείγματα της κοινωνικής οικονομίας. Θα εξηγήσει τελικά, γιατί, κατά τη θεσμοθέτηση και τη διαμόρφωση της κοινωνικής επιχείρησης, το μοντέλο της κοινωνικής επιχείρησης με τη συνεταιριστική μορφή θα πρέπει να προτιμάται έναντι εκείνης της κοινωνικής επιχείρησης με τη μορφή εταιρείας.

Λέξεις-κλειδιά

Κοινωνική επιχείρηση, Κοινωνική οικονομία, Συνεταιρισμοί, Συνεταιριστικό δίκαιο, Μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα εταιρική διακυβέρνηση.

Κωδικοί JEL (Journal of Economic Literature)

K22, L31

* Καθηγητής Ιδιωτικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Molise και Senior Research Fellow στο Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Ερευνών για τις Συνεταιριστικές και Κοινωνικές Επιχειρήσεις (EURICSE). Email: antonio.fici@unimol.it

Ηλεκτρονικό αντίγραφο διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://ssrn.com/abstract=2705354>

1. Εισαγωγή

«Κοινωνική επιχείρηση» είναι ο όρος με τον οποίο, σχεδόν καθολικά (παρά ορισμένες αποχρώσεις που εξαρτώνται από το ειδικό νομοθετικό και ακαδημαϊκό πλαίσιο), γίνεται αναφορά σε μια οργάνωση που επιδιώκει σκοπούς γενικού συμφέροντος, συμφέροντος της Κοινότητας ή κοινωνικού οφέλους, μέσω της ανάληψης μιας επιχειρηματικής δραστηριότητας, που περιλαμβάνει τη χρήση της λογικής και των μεθόδων των επιχειρήσεων.¹

Οριζόμενες με τον τρόπο αυτό, οι κοινωνικές επιχειρήσεις πρέπει να διακριθούν τόσο από τις πιο παραδοσιακές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις ενός διανεμητικού χαρακτήρα, επίσης γνωστές ως αλτρουιστικές (δοτικές) μη-κερδοσκοπικές (συμπεριλαμβανομένων, για παράδειγμα, στο ιταλικό δίκαιο, των εθελοντικών οργανώσεων και των ενώσεων κοινωνικής προαγωγής), που επιδιώκουν τους ίδιους στόχους με τις κοινωνικές επιχειρήσεις, αλλά αναλαμβάνουν δραστηριότητες που δεν είναι (και δεν μπορεί να είναι) επιχειρηματικές², όσο και από τις κλασικές κερδοσκοπικές οντότητες (δηλαδή, εμπορικές εταιρείες ή ομίλους εταιρειών) και τους συνήθεις συνεταιρισμούς (σ.μ.: Να σημειωθεί ότι στην Ε.Ε. οι συνεταιρισμοί ταξινομούνται στις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις) οι οποίοι επίσης ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα αλλά για διαφορετικούς σκοπούς από τις κοινωνικές επιχειρήσεις, καθώς οι πρώτες (σ.μ. δηλ. οι εμπορικές εταιρείες και οι όμιλοι εταιρειών) είναι (κυρίως) προσανατολισμένες προς τη διανομή των κερδών στους μετόχους (δηλαδή, έναν προσοδοφόρο σκοπό)³, ενώ οι δεύτεροι (σ.μ. οι συνήθεις συνεταιρισμοί) είναι (κατά κύριο

¹ Πρβλ. BRAKMAN REISER, *Theorizing Forms for Social Enterprise*, στο 62 Emory Law Journal, 2013, σ. 681.

Έρευνα που διεξήχθη από την ομάδα EMES συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση της έννοιας της κοινωνικής επιχείρησης, πρώτα στην Ευρώπη και στη συνέχεια αλλού. Το EMES διατύπωσε έναν ορισμό της κοινωνικής επιχείρησης - ή ακριβέστερα, ορισμένα κριτήρια (ή δείκτες) για τον προσδιορισμό της κοινωνικής επιχείρησης - ο οποίος έγινε περισσότερο σύγχρονος με την πάροδο του χρόνου: βλ. DEFOURNY & NYSENS, *The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective*, EMES Working Papers Series, αριθ. 12/03, στο http://emes.net/content/uploads/publications/EMES-WP-12-03_Defourny-Nyssens.pdf.

² Οι μελετητές της Βόρειας Αμερικής μιλούν για δοτικές μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, που πρέπει να διακριθούν από εμπορικές μη κερδοσκοπικές δραστηριότητες: βλ. HANSMANN, *The Role of Nonprofit Enterprise*, 89 Yale Law Journal, 1980, p. 840 f., σύμφωνα με την οποία δοτικές μη κερδοσκοπικές είναι εκείνες που «λαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος ή το σύνολο του εισοδήματός τους υπό τη μορφή επιχορηγήσεων ή δωρεών», ενώ εμπορικές μη κερδοσκοπικές είναι εκείνες που «λαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους από τις τιμές που επιβάλλουν για την υπηρεσία τους». Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει επίσης ότι ο διαχωρισμός δεν είναι τόσο ξεκάθαρος: δηλαδή, αυτοί είναι ιδανικοί τύποι που βρίσκονται σε αντίθετους πόλους και δέχονται υβρίδια (δηλ. μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που χρηματοδοτούνται μέσω δωρεών και πώλησης των υπηρεσιών τους).

Η δοτική φύση των ιταλικών εθελοντικών οργανώσεων είναι αποτέλεσμα αρκετών διατάξεων του νόμου που τις αναγνωρίζουν (βλ. Ιταλικό νόμο 11 Αυγούστου 1991, αριθ. 266, και FICI, *Imprese cooperative e sociali, Evoluzione normativa, profili sistematici e questioni applicative*, Torino, 2012, p. 163 ff.). Το ίδιο ισχύει για τις ενώσεις κοινωνικής προώθησης του ιταλικού νόμου της 7 Δεκεμβρίου 2000, αριθ. 383.

³ Το Άρθρο 2247 του Ιταλικού Αστικού Κώδικα είναι σαφές ως προς το σημείο αυτό, όταν περιλαμβάνει τον σκοπό της διανομής των κερδών μεταξύ των μελών στον ορισμό μιας εταιρίας. Τόσο αληθές είναι αυτό ώστε οι Ιταλοί νομικοί μελετητές να διερωτώνται σχετικά με τη δυνατότητα ίδρυσης μιας εταιρείας χωρίς κερδοσκοπικό σκοπό (βλέπε MARASA, *Le «societa» senza scopo di lucro*, Milano, 1984). Εντούτοις, στον ιταλικό «τρίτο τομέα» - ή, γενικότερα, στον τομέα της «κοινωνικής οικονομίας» - η νομοθεσία προέβλεψε τη δυνατότητα ίδρυσης εταιρειών χωρίς σκοπό το κέρδος. Εξαιρετικά παραδείγματα είναι οι ανώνυμες εταιρείες που διαχειρίζονται «αμοιβαία κεφάλαια για την προώθηση και ανάπτυξη του συνεργατισμού», τα οποία έχουν συσταθεί σύμφωνα με το άρθρο 11, του ιταλικού νόμου 31 Ιανουαρίου 1992, αριθ. 59 και εταιρείες

λόγο) προσανατολισμένοι στην παροχή υπηρεσιών προς τα μέλη (δηλαδή, σε σκοπό αμοιβαίας ωφέλειας)⁴.

Όπως ορθώς παρατήρησε ένας νομικός λόγιος, «η νομοθέτηση για τις κοινωνικές επιχειρήσεις αποτελεί μια αναπτυσσόμενη δραστηριότητα»⁵. Πράγματι, στις Ηνωμένες Πολιτείες μόνο, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, υπήρξε πολλαπλασιασμός των νόμων των Πολιτειών για τη θέσπιση ειδικών νομικών μορφών για τις κοινωνικές επιχειρήσεις – οι οποίες, σε αυτή τη χώρα, εκδηλώνονται με διάφορους τρόπους, όπως χαμηλού κέρδους εταιρείες περιορισμένης ευθύνης (L3Cs), κερδοσκοπικές ή επιχειρήσεις δημόσιας ωφέλειας (BCorps), και επιχειρήσεις κοινωνικού σκοπού (SPCs), για να αναφέρουμε μόνο τις πιο γνωστές.⁶

Η κατάσταση δεν είναι διαφορετική στην Ευρώπη, αν και, εδώ, η διαδικασία άρχισε πολύ νωρίτερα από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σήμερα, τουλάχιστον 15 κράτη μέλη της ΕΕ έχουν ειδικούς νόμους για την κοινωνική επιχείρηση (ενώ ορισμένα, όπως η Ελλάδα και η Ιταλία, έχουν περισσότερους από έναν). Επιπλέον, σε πολλά άλλα κράτη μέλη, η προσαρμογή της υφιστάμενης νομοθεσίας επέτρεψε την ίδρυση και λειτουργία οργανώσεων που ανταποκρίνονται στην εννοιολογική κατηγορία της κοινωνικής επιχείρησης⁷.

«κοινωνικές επιχειρήσεις» που μπορούν να συσταθούν σύμφωνα με το Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα 24 Μαρτίου 2006, αριθ. 155.

⁴ Η προϋπόθεση ότι οι συνηθισμένοι συνεταιρισμοί επιτυγχάνουν αμοιβαίο σκοπό, ο οποίος εννοείται με την κλασική έννοια της παροχής υπηρεσιών προς τα μέλη, είναι πλέον σχεδόν αδιαμφισβήτητο συμπέρασμα στους Ιταλούς μελετητές, ιδιαίτερα (αλλά όχι μόνο) υπό το πρίσμα των απαιτήσεων του άρθρ. 2512 και 2513 του Ιταλικού Αστικού Κώδικα (βλ. BONFANTE, *La societa cooperativa*, στο *Trattato di diritto commerciale*, που διευθύνεται από Cottino, V, Padova, 2014, σελ. 129 κ.λπ.). Ένα παρόμοιο συμπέρασμα ισχύει και σε διεθνές επίπεδο (βλέπε FICI, *An Introduction to Cooperative Law*, in CRACOGNA, FICI & HENRY (eds.), *International Handbook of Cooperative Law*, Berlin-Heidelberg, 2013, p. 3 ff.). Ωστόσο, το προηγούμενο συμπέρασμα ισχύει μόνο για τους συνηθισμένους συνεταιρισμούς, δεδομένου ότι (όπως πράγματι συμβαίνει για τις εμπορικές εταιρείες) μπορεί να υπάρχουν ειδικοί συνεταιρισμοί από τους οποίους ο νόμος απαιτεί να επιδιώξουν διαφορετικούς σκοπούς, επίσης γενικού συμφέροντος, και οι οποίοι συνεπώς (όπως θα δούμε αργότερα στο κύριο κείμενο), μπορεί να τοποθετούνται μέσα στο εννοιολογικό πλαίσιο της κοινωνικής επιχείρησης. Μια άλλη διευκρίνιση αφορά τη σχέση μεταξύ του αμοιβαίου σκοπού (των συνηθισμένων συνεταιρισμών) και της κοινωνικής λειτουργίας των συνεταιρισμών: Ο αποκλεισμός των συνηθισμένων συνεταιρισμών με αμοιβαίο σκοπό από τον τομέα των κοινωνικών επιχειρήσεων δεν αμφισβητεί ότι και αυτοί έχουν κοινωνική λειτουργία, όπως αναγνωρίζεται από το Ιταλικό Σύνταγμα (βλέπε άρθρο 45). Πράγματι, όπως θα καταστεί σαφές στο κείμενο, η εγγενής κοινωνική λειτουργία των συνεταιρισμών καθιστά τη συνεταιριστική δομή μια προνομιούχο βάση όπου να «μεταμοσχευθεί» η κοινωνική επιχείρηση.

⁵ Με αυτούς τους όρους, η GALLE, *Social Enterprise: Who Needs It?*, στο 54 *Boston College Law Review*, 2013, p. 2025.

⁶ Άλλες ονομασίες περιλαμβάνουν αυτές της εταιρείας γενικής ωφέλειας, της βιώσιμης εταιρείας και της ειδικής επιχείρησης ωφέλειας. Οι κατάλογοι αυτών των νόμων, με χρήσιμους πίνακες που παρουσιάζουν το κύριο περιεχόμενό τους, μπορούν να βρεθούν στο MURRAY, *Corporate Forms of Social Enterprise: Comparing the State Statutes*, 2015, in www.ssrn.com; and BISHOP, *Fifty State Series: L3C & B Corporation Legislation Table*, Legal Studies Research Paper Series, Research Paper 10–11, April 1, 2014, in www.ssrn.com.

⁷ Ο κατάλογος των πηγών που εξετάζονται για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου μπορεί να βρεθεί παρακάτω στην υποσημ. 44.

Για καταλόγους και δεδομένα σχετικά με νόμους για κοινωνικούς συνεταιρισμούς και τις κοινωνικές επιχειρήσεις στην Ευρώπη, βλ. BOUCQUIAUX, FICI & ROELANTS, Συγκριτικός πίνακας της ισχύουσας νομοθεσίας στην Ευρώπη, στο ROELANTS (ed.), *Cooperatives and social enterprises. Governance and normative*

Αυτή η νομοθετική διαδικασία άρχισε το 1991, όταν ένας νόμος για κοινωνικούς συνεταιρισμούς, που αργότερα έγινε ένα πρότυπο για πολλές χώρες της ΕΕ (και εκτός ΕΕ), ψηφίστηκε στην Ιταλία⁸. Το παρόν άρθρο θα διερευνήσει τις εξελίξεις αυτής της διαδικασίας - και, ως εκ τούτου, θα εξετάσει τα διάφορα μοντέλα της νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση που μπορεί να βρεθούν τόσο στο ιταλικό δίκαιο (ως αποτέλεσμα της εξέλιξης) όσο και το δίκαιο της ΕΕ (δεδομένου ότι αυτό το θέμα αποκτά κεντρική σημασία για τη θέση που το άρθρο αυτό σκοπεύει να προτείνει).

Αυτό το άρθρο θα περιγράψει την υφιστάμενη κατάσταση της νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση, εξετάζοντας τον θεμελιώδη ρόλο που διαδραματίζει στην ανάπτυξη της κοινωνικής οικονομίας και τις ιδιαίτερες επιλογές της σε αντιδιαστολή από εκείνες της καπιταλιστικής κερδοσκοπικής οικονομίας. Θα διερευνήσει επίσης τα μοντέλα του κανονισμού για την κοινωνική επιχείρηση που φαίνεται να είναι πιο συνεπή με την οικονομική ανάπτυξη την εμπνεόμενη από τα παραδείγματα της κοινωνικής οικονομίας, παρά από εκείνα που εμπνέονται από την κερδοσκοπική καπιταλιστική οικονομία.

Πριν εισέλθουμε στην καρδιά του θέματος, ωστόσο, κρίνεται σκόπιμο να γίνει πρώτα αναφορά σε κάποια μεθοδολογικά ζητήματα, ορισμένες γενικές παρατηρήσεις για το πλαίσιο, και μια προειδοποίηση προς τους μελετητές και, ιδιαίτερα, προς τους φορείς του τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Πρώτον, μια μελέτη σχετικά με τις νομικές μορφές κοινωνικής επιχείρησης σήμερα δεν μπορεί να παραβλέψει την συγκριτική εξέταση. Αν και «κοινωνικές», οι εν λόγω οργανωτικές μορφές είναι, στην πραγματικότητα, «επιχειρήσεις» - και, συνεπώς, είναι υποκείμενες και φορείς του εμπορικού δικαίου, το οποίο, όπως είναι γνωστό, έχει μια φυσική τάση προς υπερεθνικό χαρακτήρα, ειδικά σε περιόδους κοινωνικοοικονομικής και νομικής

frameworks, Brussels, 2009, Annex. Και τώρα, η μελέτη *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe*, που έγινε την 31 October 2014 από την ICF Consulting Services for the European Commission. Αυτή η τελευταία έκθεση έρευνας απαριθμεί 20 κράτη μέλη με ειδική νομοθεσία για τις κοινωνικές επιχειρήσεις (συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών συνεταιρισμών). Ωστόσο, επιλέξαμε να αναφέρουμε στο κείμενο τον μικρότερο αριθμό των 15 ως προϊδεασμό, καθώς σε ορισμένες από τις 20 χώρες που αναφέρονται στην έκθεση της ICF η νομοθεσία για τις κοινωνικές επιχειρήσεις είναι στην πραγματικότητα «υπό ανάπτυξη» - και, έτσι δεν έχει ακόμη τεθεί σε ισχύ. Επιπλέον, όσον αφορά άλλες χώρες (π.χ. Γερμανία), μπορεί να αμφισβητηθεί η ύπαρξη ειδικής νομοθεσίας για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Είναι δυνατόν, τουλάχιστον, να συζητηθεί εάν η ισχύουσα νομοθεσία, αν και δεν είναι ειδικά σχεδιασμένη για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, επιτρέπει την ίδρυση και λειτουργία τους μέσω της προσαρμογής των γενικών νομικών μορφών (και ειδικότερα της συνεταιριστικής μορφής).

⁸ Μολονότι ο ακρογωνιαίος λίθος της ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τις κοινωνικές επιχειρήσεις θεωρείται από τους περισσότερους μελετητές ο ιταλικός νόμος για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς του 1991 (βλ., μεταξύ άλλων, DEFOURNY & NYSSSENS, *op. cit.*, p. 3 και, πιο πρόσφατα, CRAMA, *Entreprises sociales*, Think Tank europeen Pour la Solidarite - PLS, Juin 2014, σ. 17, καθώς και GALERA & BORZAGA, *Social Enterprise. An International Overview of Its Conceptual Evolution and Legal Implementation* στο 5 Social Enterprise Journal, 2009, σελ. 210 και επόμενο) - και, πράγματι, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι ο νόμος αυτός ξεκίνησε μια διαδικασία που περιλάμβανε πολλά ευρωπαϊκά κράτη και, ως εκ τούτου, είχε ισχυρό πολιτισμικό αντίκτυπο ακόμη και εκτός των ορίων εφαρμογής της - πρέπει να αναγνωριστεί ότι ο νόμος του Ηνωμένου Βασιλείου Industrial and Provident Societies Act (IPSA) of 1965 (περί βιομηχανικών και προνομιούχων εταιρειών (IPSA) του 1965 προέβλεπε ήδη τη δυνατότητα μιας εταιρείας κοινοτικής ωφέλειας (Bencom) ή εταιρείας της οποίας η οικονομική δραστηριότητα «διεξάγεται ή πρόκειται να διεξαχθεί, προς όφελος της κοινότητας» (βλ. 1 (2) (β) IPSA 1965, και τώρα sec. 2 (2) (α) (ii) του νόμου περί συνεταιριστικών και κοινοτικού οφέλους οργανώσεων, του 2014).

παγκοσμιοποίησης⁹. Το ίδιο ισχύει και για άλλες οντότητες της κοινωνικής οικονομίας, κυρίως για τους συνεταιρισμούς¹⁰. Η συγκριτική εξέταση παρέχει πληροφορίες που δεν μπορούν πλέον να παραβλέπονται από τους εγχώριους νομικούς μελετητές. Πρέπει να προστεθεί, εξάλλου, ότι στη μελέτη των κεφαλαιουχικών εταιρειών και άλλων τυπικών φορέων της καπιταλιστικής οικονομίας, η συγκριτική μέθοδος είναι πλέον ο κανόνας, σε μεγάλο βαθμό λόγω της αυξανόμενης σημασίας που η ξένη νομοθεσία αναλαμβάνει για τους σκοπούς της ερμηνείας, ανακατασκευής ή ακόμα και ενσωμάτωσης της εθνικής νομοθεσίας¹¹. Έτσι, η εξέταση από τους νομικούς μελετητές της εξωτερικής κατάστασης είναι απαραίτητη για την ενίσχυση του ρόλου της κοινωνικής οικονομίας και της ικανότητάς της να συμβάλλει προς έναν καλύτερο κόσμο¹².

Δεύτερον, η ανάλυση που πραγματοποιείται σε αυτό το άρθρο θα στηριχθεί στην ισχύουσα νομοθεσία, η οποία θα επανεξεταστεί μέσω μιας κριτικής θεώρησης και, το δικαίωμα της δημιουργίας του (*de iure condendo*) το οποίο έχει τουλάχιστον τρεις κύριους λόγους.

Ο πρώτος είναι ότι το αντικείμενο της ιταλικής κοινωνικής επιχείρησης, όπως εισήχθη και ρυθμίζεται με το νομοθετικό διάταγμα αριθ. 155/2006, θα μπορούσε σύντομα να υπόκειται σε αλλαγές και ολοκληρώσεις, δεδομένου του φιλόδοξου νομοσχεδίου για μεταρρύθμιση που ψηφίστηκε πρόσφατα από ένα τμήμα του Ιταλικού Κοινοβουλίου και αναφέρεται στο νόμο για τον τρίτο τομέα, που περιλαμβάνει κοινωνικές επιχειρήσεις και τη ρύθμισή τους¹³.

Ο δεύτερος είναι ότι, σε επίπεδο ΕΕ, το ζήτημα της «ανάγκης για ... ένα πιθανό κοινό Ευρωπαϊκό καταστατικό για κοινωνικές επιχειρήσεις» περιλήφθηκε στη σημαντική ανακοίνωση «Πρωτοβουλία για την Κοινωνική Επιχείρηση» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του Οκτωβρίου 2011¹⁴ ως ένα θέμα που θα απαιτήσει περαιτέρω εξέταση¹⁵. Σε περίπτωση υιοθέτησής του, ένα τέτοιο Ευρωπαϊκό καταστατικό θα πρόσθετε ένα ακόμη στα ήδη υπάρχοντα σχετικά με την Ευρωπαϊκή Εταιρεία (SE), τον ευρωπαϊκό συνεταιρισμό (SCE),

⁹ Μια άποψη την οποία πρόσφατα επανέλαβε ο PORTALE, *Tra diritto dell'impresa e metamorfosi della s.p.a.*, στην *Società, banche e crisi d'impresa*. Liber amicorum Pietro Abbadessa, σε σκηνοθεσία Campobasso, Cariello, Di Cataldo, Guerrera, Sciarrone Alibrandi, I, Τορίνο, 2014, σ. 107 και πιο συγκεκριμένα σ. 126.

¹⁰ Κάτι που είχαμε την ευκαιρία να τονίσουμε αρκετές φορές, και πιο πρόσφατα στο FICI, *Intervencion en la presentacion del International Handbook of Cooperative Law*, in Congreso Continental de Derecho Cooperativo (Guaruja, San Pablo, Brasil, 8, 9 and 10 October 2013), Buenos Aires, Intercoop, 2014, p. 195 ff.

¹¹ Πρβλ. PORTALE, *Il diritto societario tra diritto comparato e diritto straniero*, in *Rivista delle società*, 2013, p. 325 ff., που καταλήγει στο συμπέρασμα (ivi, σελ. 333) με την έννοια ότι, ειδικά σε ορισμένους τομείς του δικαίου, «η δυνατότητα μεταφοράς ξένων λύσεων αποτελεί εργαλείο για την ανάπτυξη του νόμου» [μετάφραση του συγγραφέα].

¹² Πράγματι, με το σύνθημα «οι συνεταιριστικές επιχειρήσεις οικοδομούν έναν καλύτερο κόσμο», τα Ηνωμένα Έθνη κήρυξαν το 2012 ως Διεθνές Έτος των Συνεταιρισμών.

¹³ Πρβλ. A.S. no. 1870, delega al Governo per la Riforma del Terzo settore, dell'impresa sociale e per la Disciplina del Servizio Universale civile, που εγκρίθηκε από την ιταλική Βουλή των Αντιπροσώπων στις 9 Απριλίου 2015. Για ένα πιο λεπτομερές σχόλιο για την τρέχουσα (κατά το χρόνο της συγγραφής του άρθρου) εκδοχή του παρόντος νομοσχεδίου, βλ. FICI, *L'impresa sociale nel progetto di riforma del terzo settore italiano: appunti e spunti*, in *Impresa sociale*, no. 5/2015, p. 83 ff.

¹⁴ Πρβλ. COM (2011) 682 τελικό, της 25ης Οκτωβρίου 2011, Social Business Initiative. Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation.

¹⁵ Με τους όρους αυτούς, COM (2011) 682 τελικό, σ. 12.

και τον Ευρωπαϊκό Όμιλο Οικονομικού Σκοπού (ΕΟΟΣ)¹⁶. Δεδομένης της σχετικής νεοτερικότητας του θέματος, της υφιστάμενης ποικιλίας των εθνικών προσεγγίσεων, και, πρωτίστως, της απουσίας ειδικής νομοθεσίας για τις κοινωνικές επιχειρήσεις στα περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ, η κατάσταση αυτή δεν μπορεί παρά να εγείρει το ερώτημα: «Ποια Ευρωπαϊκή κοινωνική επιχείρηση;»

Ο τρίτος λόγος είναι ότι, στην Ευρώπη (και όχι μόνο στην Ευρώπη¹⁷), ψηφίζονται νόμοι σχετικά με την κοινωνική οικονομία που προσδιορίζουν τις οντότητες κοινωνικής οικονομίας ή που καθορίζουν τις αρχές και τα κριτήρια για την αναγνώρισή τους¹⁸. Αυτοί οι γενικοί νόμοι για την κοινωνική οικονομία πρέπει να συντονίζονται με εκείνους που αναφέρονται στους επιμέρους φορείς της κοινωνικής οικονομίας, ιδίως τις κοινωνικές επιχειρήσεις, προκειμένου να αποφεύγονται αντιφάσεις και ανακολουθίες που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την κατανόηση και προβολή του τομέα.

Τρίτον, το άρθρο αυτό θα επιδιώξει να ενσωματώσει ορισμένες προτάσεις από την συμπεριφορική νομοθεσία και οικονομία¹⁹. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η μεθοδολογία θα πρέπει να μην εφαρμόζεται σε μεμονωμένα άτομα, αλλά σε οργανώσεις - ειδικά οργανώσεις όπως οι κοινωνικές επιχειρήσεις - και στα συστατικά μέρη τους. Αυτό περιπλέκει την εικόνα, κυρίως επειδή αυτός ο συγκεκριμένος τρόπος ανάλυσης δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς, ακόμη ούτε στις ΗΠΑ, όπου η συμπεριφορική οικονομική ανάλυση του δικαίου είναι πιο προηγμένη.

Τέλος, η προειδοποίηση που αναφέρεται παραπάνω δεν είναι τόσο νομικού περιεχομένου. Αντίθετα, εκφράζει, μια προσωπική εκτίμηση από τον συγγραφέα αυτού του άρθρου, ο οποίος είναι θερμός υποστηρικτής αυτού του θέματος. Η αίσθηση – την οποία κάποιος μπορεί να συμμεριστεί ή όχι και είναι ανοικτή σε επανεξέταση από συντάκτη της ή υπό το φως μεταγενέστερων παραγόντων – είναι ότι η αυτονομία του μη-κερδοσκοπικού τομέα, της

¹⁶ Υποκείμενα, αντίστοιχα, στους κανονισμούς αριθ. 2157/2001 της 8ης Οκτωβρίου 2001, αριθ. 1435/2003 της 22ας Ιουλίου 2003 και αριθ. 2137/1985 της 25ης Ιουλίου 1985.

¹⁷ Στην Καναδική επαρχία του Κεμπέκ, για παράδειγμα, υιοθετήθηκε νόμος για την κοινωνική οικονομία στις 10 Οκτωβρίου 2013. Ομοίως, σε πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής υπάρχουν νόμοι για την *economía social y solidaria* (social and solidarity economy): βλ. για παράδειγμα, στην Ονδούρα, *Ley del sector social de la economía* του 1985· στην Κολομβία, το *Ley por la cual se determina el marco conceptual que regula la economía solidaria* no. 454 του 1988; στον Ισημερινό, *Ley organica de la economía popular y solidaria y del sector financiero popular y solidario* of 2011; και στο Μεξικό, *Ley de la economía social y solidaria* of 2012.

¹⁸ Ο ισπανικός νόμος του 2011 ήταν ο πρόδρομος (*Ley 5/2011, de 29 de marzo, de Economía Social*). Ακολούθησε ο πορτογαλικός νόμος του 2013 (*Lei 30/2013, της 8 Μαΐου, Lei de Bases da Economia Social*) και ο γαλλικός νόμος του 2014 (*Loi 2014-856, 31 Ιουλίου 2014, σχετικά με την οικονομία social et solidaire*), για την οποία, βλ. αντιστοίχως, ARRIETA IDIAKEZ, *Concrecion de las entidades de la economía social*, στο 116 *Revesco*, 2014, σ. 36 κ.ε. APARICIO MEIRA, στο 24 *CIRIEC-Espana. Revista jurídica de economía socială și cooperativa*, 2013, σ. 21 και εξής. HIEZ, *La richesse de la loi Economie social et solidaire*, στην *Revue des sociétés*, Mars 2015, σελ. 147 ff. Από την άλλη πλευρά, παρά τον τίτλο της («Νόμος για την Κοινωνική Οικονομία και την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα»), ο Ελληνικός Νόμος αριθ. 4019/2011 δεν μπορεί να θεωρηθεί πραγματικός νόμος για την κοινωνική οικονομία (τουλάχιστον, λαμβάνοντας τους προαναφερθέντες νόμους ως πρότυπα αναφοράς), όπως στην πραγματικότητα είναι ένας νόμος για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς (βλ., υπό την έννοια αυτή, το NASIOULAS, *Greek Social Economy at the Crossroads. Law 4019/2011 and the Institutionalization Challenge*, CIRIEC WP no. 2011/10, p. 13).

¹⁹ Τα θεωρητικά θεμέλια που παρουσιάζονται καλά από τον G. RESTA, *Gratuita e solidarieta: fondamenti emotivi e «irrazionali»*, στην *Rivista critica del diritto privato*, 2014, σ. 39 ff.

κοινωνικής επιχείρησης και, γενικότερα, της κοινωνικής οικονομίας σε σχέση με τον κερδοσκοπικό τομέα, την καπιταλιστική οικονομία και τη λογική της, βρίσκεται σε κίνδυνο. Έτσι, η αυτονομία του θα πρέπει τώρα να επιβεβαιωθεί με δύναμη και, ιδιαίτερα, να προστατευθεί από διάφορες απόπειρες από τον κερδοσκοπικό καπιταλιστικό τομέα να «εισβάλει στο χώρο» - όχι, όπως θα ήταν επιθυμητό, προκειμένου να καθιερωθούν καλές σχέσεις συνεργασίας με οντότητες της κοινωνικής οικονομίας²⁰ αλλά για να «καταλάβει» τον κλάδο και να τον «ελέγχει», επεκτείνοντας έτσι τα καπιταλιστικά παραδείγματά του, γεγονός το οποίο μπορεί να καταλήξει σε de facto ακύρωση των ιδιαιτεροτήτων του τομέα της κοινωνικής οικονομίας.

Η «αίσθηση» είναι ότι η στρατηγική αυτή, η οποία ενσωματώνει διάφορα επιχειρήματα, αναπτύσσεται και εξελίσσεται, έχοντας στη διάθεσή της σημαντικές μελέτες, ειδικά από μια σημαίνουσα περιοχή της διάνοησης των ΗΠΑ (π.χ., η «Σχολή του Σικάγου»), και από νομοθέτες, που όλο και περισσότερο έχουν την τάση να υποστηρίζουν την κυρίαρχη σκέψη της ισχύος μειοψηφίας των πλουσιότερων ανθρώπων.

Αυτή η στρατηγική αρχικά περιοριζόταν να αρνείται ένα συγκεκριμένο νόημα στο μη κερδοσκοπικό - δηλαδή, τον περιορισμό, της μη διανομής κέρδους - και, συνεπώς, στις νομικές μορφές και κατηγορίες που στηρίζονται σε αυτό το στοιχείο, υποστηρίζοντας ότι η «φιλανθρωπία από τις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις» είναι πιο αποτελεσματική. Οι συνέπειες αυτής της άποψης είναι αυτονόητες, για παράδειγμα, στον τομέα της φορολογίας (διότι, αν μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα νομικές μορφές δεν απολαμβάνουν συγκεκριμένα πλεονεκτήματα σε σχέση με τις κερδοσκοπικές μορφές, στις τελευταίες θα πρέπει να χορηγηθούν τα ίδια φορολογικά πλεονεκτήματα, όπως στις πρώτες)²¹. Τώρα φαίνεται ότι, με

²⁰ Επί του σημείου αυτού, βλ. FICI, *Imprese cooperative e sociali*, cit., σελ. 149 κ.ε.

²¹ Με αυτή την τελευταία έννοια, βλ. ιδιαίτερα το MALANI & E. POSNER, *The Case for For-Profit Charities*, in 93 *Virginia Law Review*, 2007, p. 2017 ff., η οποία, με βάση αυτές τις παραδοχές, θεωρεί ότι δεν υπάρχει κανένας επιτακτικός λόγος για τη σύνδεση ειδικών φορολογικών οφελών (αποκλειστικά) σε φιλανθρωπικές δραστηριότητες που διεξάγονται από μη κερδοσκοπικές οργανώσεις παρά από (επίσης) οντότητες με κερδοσκοπικό σκοπό. Ως εκ τούτου, η νομική μορφή μιας οντότητας (δηλ. κερδοσκοπική ή μη κερδοσκοπική) μπορεί να θεωρηθεί άσχετη από την άποψη της φορολογικής της μεταχείρισης. Αυτό που έχει σημασία είναι μόνο η δραστηριότητα που διεξάγεται. Σύμφωνα με αυτούς τους συγγραφείς, υπάρχουν πράγματι σοβαροί λόγοι να πιστεύουμε ότι οι κερδοσκοπικοί οργανισμοί είναι σε θέση να παρέχουν κοινοτικές υπηρεσίες πιο αποτελεσματικά από τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Κατά κύριο λόγο, ο σκοπός του κέρδους ενθαρρύνει την αποτελεσματικότερη διαχείριση της οντότητας και αποθαρρύνει την σπατάλη πόρων που σε διαφορετική περίπτωση εμφανίζεται συχνά σε μαζική κλίμακα στον μη κερδοσκοπικό τομέα (και που δεν θα μπορούσε ποτέ να λυθεί μόνο από τον ανταγωνισμό μεταξύ μη κερδοσκοπικών οργανώσεων). Καταχρήσεις της μη κερδοσκοπικής μορφής είναι επίσης δυνατές και από τους «αναποτελεσματικούς μη αλτρουιστικούς» επιχειρηματίες, οι οποίοι μπορεί να επιλέξουν αυτή τη μορφή μόνο επειδή τα φορολογικά οφέλη τους επιτρέπουν να παραμείνουν στην αγορά παρά την αναποτελεσματικότητά τους. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι συγγραφείς αυτοί θεωρούν ότι η άποψή τους είναι εξίσου έγκυρη τόσο για φιλανθρωπικές οργανώσεις όσο και για μη κερδοσκοπικές (δοτικές - donative) οργανώσεις (δηλ. αυτό που θα ονομάζαμε διανεμητικό τρίτο τομέα) και σε σχέση με εμπορικές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (δηλ. τον επιχειρηματικό τρίτο τομέα, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών επιχειρήσεων). Συμπεριλαμβάνουν επίσης στα συμπεράσματά τους για τις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις που εκτελούν, από την άποψη της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, δευτερεύουσες δραστηριότητες που μπορούν να θεωρηθούν ότι επιδιώκουν δημόσιο ή κοινοτικό συμφέρον. Σε σχέση με αυτές τις δευτερεύουσες δραστηριότητες, προτείνεται οι επιχειρήσεις αυτές να απολαμβάνουν την ίδια φορολογική μεταχείριση που απολαμβάνουν οι μη κερδοσκοπικές οργανώσεις. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα υπό το φως της αντίληψης ότι οι επιχειρήσεις αυτές θα μπορούσαν να είναι πιο αποτελεσματικές για την επιδίωξη δημόσιου ή κοινοτικού ενδιαφέροντος, δεδομένου ότι μπορούν να βασίζονται σε οικονομίες πεδίου

πιο εκλεπτυσμένο τρόπο, η στρατηγική αυτή τείνει να οικειοποιηθεί τα μέσα της κοινωνικής οικονομίας να τα νοθεύσει ή να τα στρέψει προς τους στόχους και τις λογικές της καπιταλιστικής οικονομίας, όπως θα εξηγηθεί αργότερα κατά την εξέταση της υπόθεσης της κοινωνικής επιχείρησης με τη μορφή εταιρίας.

Ως εκ τούτου, είναι επίσης καθήκον των νομικών μελετητών να συμβάλλουν στην ανάπτυξη των κατάλληλων διακρίσεις, όπως το άρθρο αυτό προσπαθεί να κάνει, παρέχοντας συγκεκριμένες λύσεις στα προηγουμένως επισημανθέντα θέματα.

2. Η ουσιαστική λειτουργία της νομοθεσίας περί κοινωνικής επιχείρησης

Αν και είναι αδύνατο να διαχωριστούν αυτά τα δύο προφίλ, που το ένα επηρεάζει το άλλο και είναι αμοιβαία διασυνδεδεμένα (καθόσον ο ρόλος του νομικού καθεστώτος είναι αδιαχώριστος από το περιεχόμενό του, και το αντίστροφο), αυτό το άρθρο θα εξετάσει πρώτα τη λειτουργία του ειδικού κανονισμού για την κοινωνική επιχείρηση και, στη συνέχεια, θα διερευνήσει τα πιθανά μοντέλα της.

Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, ad hoc νομικές μορφές για την κοινωνική επιχείρηση άρχισαν να υιοθετούνται από Ευρωπαίους νομοθέτες στη δεκαετία του 1990. Ο κοινωνικός συνεταιρισμός του ιταλικού νόμου 381/91 ξεκίνησε αυτή τη διαδικασία. Σήμερα, τουλάχιστον 15 χώρες της ΕΕ έχουν νόμους ειδικά αφιερωμένους στο φαινόμενο της κοινωνικής επιχείρησης²², ενώ, σε άλλες χώρες της ΕΕ, σχέδια νόμων που αναφέρονται στο

που απορρέουν από τις εμπορικές δραστηριότητες που αποτελούν την κύρια δραστηριότητά τους. (το παράδειγμα που αναφέρουν οι συγγραφείς είναι της Starbucks που αγοράζει κόκκους καφέ από φτωχούς παραγωγούς του Τρίτου Κόσμου). Η αλληλοκάλυψη μεταξύ της έννοιας της κοινωνικής επιχείρησης και της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης φαίνεται σαφής εδώ - και, στην πραγματικότητα, οι συγγραφείς συνεχώς επισημαίνουν την απουσία σχέσης, για τους σκοπούς της άποψής τους, των πραγματικών κινήτρων για το καλό (ivi, σ. 2064). Για ένα πράγμα, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι συγγραφείς έχουν δίκιο: Βοηθητικά μέσα είναι απαραίτητα για να αποφευχθούν οι οργανωτικές ανεπάρκειες των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων. Επιπλέον, τα φορολογικά οφέλη που επιφυλάσσονται στις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις μπορεί να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των μη αλτρουιστών επιχειρηματιών - ζήτημα που δεν θα προέκυπτε αν τα οφέλη δεν αφορούσαν μόνο τη νομική μορφή (βλ. ivi, σελ. 2066). Κατά τον ίδιο τρόπο, αλλά με ιδιαίτερη προσοχή στα θέματα εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και φορολογίας, πρβλ. HENDERSON & MALANI, *Corporate Philanthropy and the Market for Altruism*, in 109 Columbia Law Review, 2009, p. 571 ff. Cf. also BRAKMAN REISER, *For-Profit Philanthropy*, in 77 Fordham Law Review, 2009, p. 2437 ff., που εξετάζει το «google.org» ως φιλανθρωπικό τμήμα της Google, Inc. και διερευνά τους λόγους (ουσιαστικά για να αποφύγει τα νόμιμα όρια και τους περιορισμούς) που ώθησαν την Google, Inc. να υιοθετήσει αυτήν την οργανωτική λύση (και όχι επιχειρηματικό ίδρυμα, το οποίο ιδρύθηκε αρχικά από την εν λόγω εταιρεία για τον ίδιο σκοπό). Η προαναφερθείσα έρευνα αναλύει επίσης τις επιπτώσεις αυτού του αρχικού οργανωτικού μοντέλου στο δίκαιο των μη-κερδοσκοπικών οργανισμών, στο πεδίο των κερδοσκοπικών οντοτήτων και στα όρια μεταξύ των δύο αυτών πεδίων (τα οποία αυτό το μοντέλο προφανώς καθιστά λιγότερο σαφή), εξετάζοντας τους κινδύνους που δημιουργεί το μοντέλο (π.χ. όσον αφορά την πιθανή μόλυνση των αλτρουιστικών στόχων, την επαναχρησιμοποίηση των πόρων λόγω της απουσίας ενός κλειδώματος περιουσιακών στοιχείων και τις αρνητικές συνέπειες που μπορεί να έχουν αυτές οι τελευταίες συνθήκες στη συνολική εικόνα του μη κερδοσκοπικού τομέα). Ξεκάθαρη κριτική στις διατριβές των HENDERSON, MALANI και POSNER μπορεί να βρεθεί στο GALLE, *Keep Charity Charitable*, στο 88 Texas Law Review, 2010, σ. 1212 ff.

²² Για τις νομικές πηγές που εξετάζονται σε αυτό το άρθρο, βλ. fn. 44. Άλλοι κατάλογοι και αναφορές στη βιβλιογραφία αναφέρεται στην υποσημ. 7.

θέμα αυτό είναι είτε υπό συζήτηση ή υπό έγκριση²³. Επιπλέον, το ζήτημα της κοινωνικής επιχείρησης δεν αφορά μόνο την ΕΕ αλλά επεκτείνεται και στις ΗΠΑ, μεταξύ άλλων χωρών²⁴.

Μία από τις πρωταρχικές και πιο συνήθεις αιτιολογίες που αναφέρονται, τόσο στην Ιταλία όσο και αλλού, για την ανάδειξη των μελετωμένων κανονισμών για την κοινωνική επιχείρηση, υπήρξε η ανεπάρκεια του υφιστάμενου νομοθετικού πλαισίου. Οι υφιστάμενοι νόμοι θεωρούνται ανίκανοι για τη χορήγηση του κατάλληλου νομικού καθεστώτος σε επιχειρηματικά φαινόμενα που χαρακτηρίζονται από την απουσία ενός κερδοσκοπικού και/ή την υποστήριξη του κοινοτικού ή γενικού συμφέροντος.

Το θέμα δεν είναι ότι η οργανωσιακή νομοθεσία δεν επιτρέπει τη δημιουργία και τη λειτουργία κοινωνικών επιχειρήσεων, αλλά, μάλλον, ότι φαίνεται να είναι αναποτελεσματική από αρκετές απόψεις. Η νομοθεσία για τις ενώσεις προσώπων, για τα ιδρύματα και για άλλα νομικά συστήματα, εταιρείες μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα και φιλανθρωπικά ιδρύματα έχει περιορίσει ή εμποδίσει την ικανότητα των εν λόγω νομικών τύπων οργανώσεων για τη διεξαγωγή επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Εναλλακτικά, η οργανωσιακή νομοθεσία δεν έχει, μέχρι στιγμής, προσφέρει ένα ολοκληρωμένο νομικό πλαίσιο συμβατό με αυτήν την επιλογή (αφού αυτές οι νομικές μορφές είχαν αρχικά σχεδιασθεί από τα νομοθετικά σώματα για την ανάπτυξη χαριστικών (δοτικών) ή αναδιανεμητικών δραστηριοτήτων, παρά για επιχειρηματικές δραστηριότητες)²⁵.

Επιπλέον, οι οργανώσεις αυτές δεν μπορούσαν, και ακόμη ίσως να μην μπορούν, να έχουν μετοχές ή, ως εκ τούτου, να κάνουν χρήση αυτής της μεθόδου χρηματοδότησης των επιχειρήσεων, κυρίως επειδή δεν τους επιτρέπεται να κάνουν διανομή των κερδών.

Από την άλλη πλευρά, το εταιρικό δίκαιο ήταν, και εξακολουθεί να είναι, σχεδιασμένο για οντότητες που χαρακτηρίζονται από σκοπό το κέρδος - ή, όπως αναφέρεται σε άλλα πλαίσια, για να μεγιστοποιούν την αξία των μετοχών. Ανάλογα με το νομικό σύστημα, είτε αυτό καθιστά αδύνατη την επιδίωξη ενός διαφορετικού σκοπού, μέσω των υφιστάμενων δομών (επειδή ο νόμος δεν επιτρέπει την εγκατάσταση εταιρειών χωρίς σκοπό το κέρδος) ή, τουλάχιστον, εμποδίζει μια τέτοια επιδίωξη, καθιστώντας έτσι αυτόν το διαφορετικό σκοπό σημαντικά ριψοκίνδυνο (με την παρεμπόδιση μιας εταιρείας να δεσμευθεί, τόσο καθ' όλη τη διάρκεια ζωής της και κατά το χρόνο της διάλυσης, να ακολουθήσει άλλο σκοπό εκτός από το

²³ Μεταξύ αυτών των χωρών, η Λετονία, το Λουξεμβούργο, η Μάλτα, η Πολωνία και η Ρουμανία: βλ. Χάρτης των κοινωνικών επιχειρήσεων και των οικοσυστημάτων τους στην Ευρώπη. Συνοπτική παρουσίαση, Έκθεση που υπέβαλε η ICF Consulting Services, 31 Οκτωβρίου 2014, σ. 3.

²⁴ Πρβλ. παραπάνω στο fn. 6.

²⁵ Για παράδειγμα, όσον αφορά την ιταλική δικαιοδοσία, ενώ είναι πλέον αδιαμφισβήτητο ότι τα σωματεία και τα ιδρύματα μπορούν να ασκούν επιχειρηματικές δραστηριότητες ακόμη και με κύριο ή αποκλειστικό τρόπο (πράγμα όμως που δεν είναι δυνατό, για παράδειγμα, στο Βέλγιο, όπου η εισαγωγή της εταιρείας με κοινωνικό σκοπό, η SFS, διευκόλυνε τον συνδυασμό των εμπορικών δραστηριοτήτων ως κύριες δραστηριότητες, με την επιδίωξη κοινωνικών σκοπών: βλέπε CRAMA, *op. cit.*, σελ. 19), το σχετικό νομικό πλαίσιο είναι τόσο κακό που απαιτεί πολύπλοκες ερμηνευτικές πράξεις για τον προσδιορισμό του ελάχιστου ισχύοντος καθεστώτος για την προστασία των πιστωτών και της αγοράς (επί του σημείου αυτού, cf. for all CETRA, *L' impresa collettiva non societaria*, Τορίνο, 2003). Η πλήρωση αυτών των κενών είναι ένας από τους πιο προφανείς στόχους (σε σχέση με άλλους, οι οποίοι, σε σύγκριση, φαίνονται κάπως ασαφείς) του ιταλικού νομοσχεδίου για τη μεταρρύθμιση του τρίτου τομέα όσον αφορά τις οντότητες του Βιβλίου Ι του Αστικού Κώδικα (δηλαδή, ενώσεις και ιδρύματα): πρβλ. A.S. no. 1870, Art. 3, lit. b) and lit. d).

κέρδος των μετόχων, ενώ θα εξακολουθεί να υπόκειται σε πιθανές αλλαγές της βούλησης (της πλειοψηφίας) των μετόχων²⁶.

Ως εκ τούτου, τόσο οι καθαρά νομικές μορφές του μη κερδοσκοπικού τομέα όσο και οι καθαρά νομικές μορφές του κερδοσκοπικού τομέα αποδεικνύονται ανεπαρκείς να εξυπηρετήσουν το φαινόμενο μιας επιχείρησης με σκοπό γενικού συμφέροντος. Τέτοιες επιδιώξεις απαιτούν ειδική νομική μορφή, κατάλληλη για τις ανάγκες μιας «υβριδικής» οργάνωσης που συνδυάζει την τυπική δραστηριότητα μιας κερδοσκοπικής οργάνωσης με τον τυπικό σκοπό μιας μη κερδοσκοπικής οργάνωσης²⁷.

Στην πραγματικότητα, όμως, άλλοι και πιο θεμελιώδεις λόγοι μπορούν να βρεθούν ως τροφοδότες της νομοθετικής επιλογής να εισαχθούν κατάλληλα προσαρμοσμένες νομικές μορφές για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Οι λόγοι αυτοί είναι ανεξάρτητοι από πιθανές δυσαρμονίες ή κενά στην υπάρχουσα οργανωσιακή νομοθεσία. Μάλλον, αφορούν θέματα πολιτικής που σχετίζονται με τον ρόλο της οργανωσιακής νομοθεσίας για την προώθηση ενός ορισμένου τύπου οργάνωσης.

Στο τέλος-τέλος, το ζήτημα του κατά πόσον και πώς ένα νομοθετικό σώμα θα πρέπει να αναγνωρίζει έναν νέο τύπο οντότητας, επαναλαμβάνεται κάθε φορά που μια νέα μορφή οργάνωσης αναδύεται στην πράξη ή εξετάζεται από κοινωνιολόγους ή οικονομολόγους, ειδικά όταν ο πιθανός αντίκτυπος της νομοθεσίας σχετικά με την ανάπτυξη του νέου οργανωσιακού μοντέλου τίθεται προς συζήτηση.

Η λύση εξαρτάται από την απάντηση στο εξής ερώτημα: Στο εξεταζόμενο είδος οργάνωσης, μπορεί να προσδιοριστεί μια λειτουργία που δεν μπορεί να εξυπηρετηθεί αποτελεσματικά από άλλους κλάδους του δικαίου, όπως το δίκαιο των συμβάσεων ή το εμπράγματο δίκαιο, έτσι ώστε ένας οργανωσιακός νόμος καθίσταται απαραίτητος για την ύπαρξη και την ανάπτυξη του οργανωσιακού μοντέλου;

Σε ένα διάσημο άρθρο σχετικά με τον ουσιαστικό ρόλο του οργανωσιακού δικαίου, οι Καθηγητές Hansmann και Kraakman καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, σε γενικές γραμμές, η οργανωσιακή νομοθεσία είναι απαραίτητη για την ίδρυση της αυτόνομης και ξεχωριστής κληρονομιάς μιας οργάνωσης (την οποία αποκαλούν «τμηματοποίηση περιουσίας»). Ούτε το

²⁶ Στο ιταλικό δίκαιο, η γενική σύνδεση μεταξύ εταιριών και κερδοσκοπικού σκοπού, σύμφωνα με το άρθρο 2247 του Ιταλικού Αστικού Κώδικα, καθιστά αδύνατη τη σύσταση εταιρείας για μη κερδοσκοπικό σκοπό, ελλείψει ειδικού κανόνα (δηλ. όσον αφορά το γενικό άρθρο 2247 του Αστικού Κώδικα) που επιτρέπει τέτοιο σκοπό (γι' αυτό το σημείο, βλ. για όλους MARASA, *Le «società» senza scopo di lucro*, cit.). Ομοίως, όσον αφορά τους συνεταιρισμούς, κατά το παρελθόν (δηλαδή πριν από τη θέσπιση του νόμου αριθ. 381/91 για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς) η απαιτούμενη επιδίωξη αμοιβαίου σκοπού οδήγησε ορισμένους δικαστές να αρνούνται την εγγραφή σε συνεταιρισμούς που επιδιώκουν το γενικό συμφέρον και όχι το συμφέρον των μελών τους: πρβλ. FICI, *Cooperative sociali e riforme del diritto societario*, in Riv. dir. priv., 2004, p. 75 ff. Όσον αφορά τα πλαίσια της Βόρειας Αμερικής και της Αγγλίας, βλ. . BRAKMAN REISER, *Governing and Financing Blended Enterprise*, in 85 Chicago-Kent Law Review, 2010, p. 643 ff.

²⁷ Πρβλ. BRAKMAN REISER, *Governing and Financing Blended Enterprise*, cit., Σελ. 645.

δίκαιο των συμβάσεων, ούτε το εμπράγματο δίκαιο είναι αποτελεσματικά υποκατάστατα της οργανωσιακής νομοθεσίας για την εκτέλεση αυτής της λειτουργίας²⁸.

Το συμπέρασμα αυτό δύσκολα μπορεί να σοκάρει τον ευρωπαϊό νομικό μελετητή, δεδομένου ότι, στην ευρωπαϊκή νομική θεωρία, αν και με διαφορετική γλώσσα και επιχειρήματα, αυτή τη συγκεκριμένη λειτουργία του **νόμου για τις οργανώσεις - και, ιδίως της νομικής προσωπικότητας - έχει ήδη** επισημανθεί²⁹. Πιο σχετικό με τη συζήτησή μας, ωστόσο, είναι αυτό που οι Hansmann και Kraakman υποστηρίζουν ειδικά όσον αφορά τη νομοθεσία για τις μη-κερδοσκοπικές οργανώσεις: δηλαδή, ότι ο περιορισμός σχετικά με τη διανομή κερδών στα μέλη, ο οποίος χαρακτηρίζει την εν λόγω κατηγορία προσώπων, είναι ένα χαρακτηριστικό που αυτές οι οντότητες μπορεί να μην εμφανίζουν, χωρίς την ύπαρξη ενός καλά σχεδιασμένου οργανωσιακού νόμου που να τις δεσμεύουν σε αυτό. Ως εκ τούτου, συμπεραίνουν ότι ο περιορισμός για μη διανομή κερδών αποτελεί βασική λειτουργία του νόμου για τις μη-κερδοσκοπικές οργανώσεις³⁰. Ο ισχυρισμός αυτός σίγουρα ισχύει, και μπορεί να παραταθεί πέρα από το χώρο των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων³¹.

Πράγματι, όταν ένας τύπος οντότητας ή κατηγορία οντοτήτων έχει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που σχετίζεται με το σκοπό που επιδιώκεται - είτε είναι απλώς αρνητικό, όπως και στην μη κερδοσκοπική επιδίωξη, είτε, ακόμα περισσότερο, θετικό, όπως στο σκοπό γενικού συμφέροντος που διακρίνει τις κοινωνικές επιχειρήσεις - η οργανωσιακή νομοθεσία διαδραματίζει ζωτικό και αναντικατάστατο ρόλο στον καθορισμό της ειδικής ταυτότητας των οργανώσεων, η οποία ορίζεται (πρώτα απ' όλα) από τους συγκεκριμένους στόχους τους. Άρα, ο κύριος, βασικός και αναντικατάστατος ρόλος του δικαίου της κοινωνικής επιχείρησης είναι (και πρέπει να είναι) να καθιερώσει μια ακριβή ταυτότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων και να διατηρήσουν τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Αυτό δικαιολογεί, αυτή καθαυτή, την ύπαρξη ειδικής νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση και βοηθά να προσδιορίσει το ελάχιστο και ουσιαστικό περιεχόμενο.

Από την άλλη πλευρά, πολύ συγκεκριμένα, είναι ακριβώς αυτό - δηλαδή, η απόκτηση μιας συγκεκριμένης ταυτότητας, η λειτουργία με μια ταυτότητα διαφορετική από εκείνες άλλων οργανώσεων και η διαφορετική εμφάνιση κάτω από ένα νομικό χαρακτηρισμό που συνεπάγεται στόχους και τους τρόπους δράσης - που ικανοποιεί τα συμφέροντα των ιδρυτών και των μελών κοινωνικών επιχειρήσεων και είναι, ως εκ τούτου, προϋπόθεση για την ύπαρξη και την ανάπτυξη αυτού του συγκεκριμένου τύπου επιχειρηματικής οργάνωσης³².

²⁸ Πρβλ. HANSMANN & KRAAKMAN, *The Essential Role of Organizational Law*, 110 Yale Law Journal, 2000, σ. 386 ff.

²⁹ Πρβλ. Επίσης για αναφορές στους Ευρωπαϊκούς μελετητές, GALGANO, *Personne giuridiche*, 2a ed., Στο Commentario del codice civile Scialoja-Branca που εκδόθηκε από Galgano, Bologna-Roma, 2006, σ. 17, 25, 50, που υπογραμμίζει τον ρόλο που διαδραματίζει η έννοια του νομικού προσώπου (δηλαδή, απόκρυψη των ειδικών κανόνων στους οποίους, κατά παρέκκλιση από τους συνήθεις κανόνες, ο νομοθέτης υποτάσσει τα μέλη της ομάδας): το «άθροισμα των προνομίων», συμπεριλαμβανομένης της περιορισμένης ευθύνης των μελών, τα οποία, υπό ορισμένους όρους, ο νομοθέτης χορηγεί στα μέλη μιας οργάνωσης.

³⁰ Cf. HANSMANN & KRAAKMAN, *op. cit.*, σελ. 435 και fn. 77 για την ερμηνεία.

³¹ Πρβλ. ήδη, αλλά σε σχέση με τους συνεταιρισμούς και τον αμοιβαίο σκοπό τους, FICI, *The Essential Role of Cooperative Law*, in The Dovenschmidt Quarterly, 2014, no. 4, p. 147 ff.

³² Γενικά, το συγκεκριμένο ενδιαφέρον των κοινωνικών επιχειρηματιών προστατεύεται από τους Ευρωπαϊκούς νόμους για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, επιφυλάσσοντας για τις κοινωνικές επιχειρήσεις

Όλα αυτά απαιτούν έναν πολύ ακριβή νομικό ορισμό της κοινωνικής επιχείρησης, που να ενισχύσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της.

Εάν, από τη μία πλευρά, είναι αλήθεια ότι «η ποικιλία και η δεκτικότητα της έννοιας είναι ίσως μερικοί από τους λόγους για την επιτυχία της»,³³ από την άλλη πλευρά, όπως έχει επισημανθεί σωστά από άλλους μελετητές, μια ακριβής νομική ταυτότητα αυξάνει «την ικανότητα ενός ιδρυτή ή μέλους να σηματοδοτήσει, μέσω της επιλογής της μορφής, τους όρους που η επιχείρηση παρέχει σε άλλα συμβαλλόμενα μέρη, και να καταστήσει αξιόπιστη τη δέσμευσή της να μην αλλάξει αυτές τις μορφές»³⁴.

Ως εκ τούτου, εφ' όσον μια συγκεκριμένη νομική μορφή επιτρέπει στους κοινωνικούς επιχειρηματίες να διακρίνουν τις δικές τους πρωτοβουλίες ενόπιον διαφόρων φορέων (π.χ., πελατών, εργαζομένων, επενδυτών, εθελοντών, χορηγών, δημόσιων οργανισμών, κλπ), ένα ειδικό καθεστώς για τις κοινωνικές επιχειρήσεις είναι απαραίτητο. Επιπλέον, με την επιβολή ειδικών ταυτοτήτων για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, οι νομοθέτες δεν περιορίζουν την ελευθερία τους μάταια. Μάλλον, προσφέρουν τη δυνατότητα να μπορέσουν οι εν λόγω επιχειρήσεις να επιβεβαιώσουν και να κάνουν ορατές τις διακριτές ταυτότητες τους.

Η ειδική νομική ταυτότητα της κοινωνικής επιχείρησης επιτρέπει:

- i) Να σχεδιασθούν συγκεκριμένες δημόσιες πολιτικές υπέρ των κοινωνικών επιχειρήσεων³⁵, και, πάνω απ' όλα, να δικαιολογηθούν αυτές οι πολιτικές στο πλαίσιο των κανόνων ανταγωνισμού και κρατικών ενισχύσεων της ΕΕ. Απόδειξη γι' αυτό

(δηλαδή για οντότητες που εγκαθίστανται και λειτουργούν σύμφωνα με τους σχετικούς κανονισμούς) το αποκλειστικό δικαίωμα χρήσης του όρου «κοινωνική επιχείρηση» στις επωνυμίες τους (βλέπε π.χ. άρθρο 7, παράγραφος 3, του Ιταλικού Νομοθετικού Διατάγματος 155/2006, άρθρο 667, Βελγικός Εταιρικός Κώδικας, άρθρο 2, παράγραφος 2, Φινλανδικός νόμος 1351 / 2003 άρθρο 18, παρ. 3, νόμος της Σλοβενίας αριθ. 20/2011, άρθρο 759, Τσέχικος νόμος αριθ. 90/2012). Οι ίδιοι νόμοι, από την άλλη πλευρά, υποχρεώνουν συνήθως τις κοινωνικές επιχειρήσεις να συμπεριλάβουν αυτόν τον τύπο στις επωνυμίες τους (βλ. Π.χ. άρθρο 1, παρ. 3, ιταλικού νόμου αριθ. 381/91, άρθρο 7, παρ. 1, Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006, άρθρο 106, παρ. 4, Ισπανικός νόμος αριθ. 27/1999, άρθρο 662, Βελγικός Κώδικας Επιχειρήσεων, άρθρο 18, παρ. 1 και 2, Σλοβενικός νόμος αριθ. 20/2011, άρθρο 32 παράγραφος 1 και άρθρο 33, Αγγλικού νόμου περί εταιρειών του 2004, άρθρο 3 του Πολωνικού νόμου του 2006 περί κοινωνικών συνεταιρισμών) και προβλέπουν, μητρώα, συγκεκριμένα τμήματα των τελευταίων, έγγραφα ή πιστοποιητικά ειδικά για τις κοινωνικές επιχειρήσεις (βλ. π.χ. άρθρο 3, παρ. 2, Ιταλικού Νόμου αριθ. 381/91, Άρθρο 5, παρ. 2, Ιταλικού Νομοθετικού Διατάγματος αριθ. 155/2006, άρθρο 2, παρ. 1, Φινλανδικού νόμου αριθ. 1351/2003, άρθρα 10 και 12, Λιθουανικού νόμου IX-2251, sec. 33 και 36 (8), του Αγγλικού Νόμου περί επιχειρήσεων του 2004, άρθρο 42, Σλοβενικού νόμου αριθ. 20/2011). Ως εκ τούτου, όχι μόνο οι κοινωνικοί επιχειρηματίες έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα να χρησιμοποιούν τον τίτλο αυτό, αλλά τείνουν επίσης να είναι υποχρεωμένοι να το κάνουν.

³³ Με αυτούς τους όρους, DEFOURNY & NYSSSENS, *op. cit.*, σελ. 20.

³⁴ Με αυτούς τους όρους, KRAAKMAN, ARMOUR, DAVIES, ENRIQUES, HANSMANN, HERTIG, HOPT, KANDA & ROCK, *The Anatomy of Corporate Law. A Comparative and Functional Approach*, 2a ed., New York, OUP, 2009, p. 22.

³⁵ Μερικές φορές αυτό συμβαίνει, ορθώς, με τους ίδιους νόμους που θεσπίζουν τις κοινωνικές επιχειρήσεις, όπως στην περίπτωση του νόμου της Σλοβενίας αριθ. 20/2011, ο οποίος, πέραν του προσδιορισμού της ταυτότητας των κοινωνικών επιχειρήσεων, περιέχει αρκετές διατάξεις για την προώθηση από δημόσιους φορείς.

πρόσφερε η απόφαση του Σεπτεμβρίου 2011 του Δικαστηρίου της ΕΕ³⁶. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η συγκεκριμένη φορολογική μεταχείριση των ιταλικών συνεταιρισμών ήταν (ενδεχομένως) συμβατή με το δίκαιο της ΕΕ - και, ειδικότερα, με τους κανόνες που απαγορεύουν τις κρατικές ενισχύσεις προς επιχειρήσεις, στο βαθμό που οι συνεταιρισμοί αποτελούν επιχειρηματικές οργανώσεις διαφορετικές από όλες τις άλλες (καθόσον έχουν επίκεντρο τον άνθρωπο και όχι το κεφάλαιο, δημοκρατικές και όχι πλουτοκρατικές, κλπ). Ως εκ τούτου, η ιδιαίτερη φορολογική μεταχείρισή τους δεν αποτελεί παράνομο προνόμιο, αλλά η εύλογη συνέπεια της διαρθρωτικής διαφορετικότητάς τους από συνήθεις επιχειρηματικές οργανώσεις. Η δήλωση αυτή έγινε δυνατή από το γεγονός ότι οι συνεταιρισμοί υπόκεινται επίσης στην κοινοτική νομοθεσία, και έχουν εφοδιασθεί με ένα ολίγο χρησιμοποιούμενο αλλά υψηλού συμβολισμού καταστατικό της ΕΕ (Κανονισμός αριθ. 1435/2003), όπως δείχνει αυτή η απόφαση. Περιττό να λεχθεί ότι ένα καταστατικό της ΕΕ για τις κοινωνικές επιχειρήσεις θα είχε παρόμοια επίδραση σε σχέση με τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Εν τη απουσία του, η νομοθεσία των συνεταιρισμών και η απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ του 2011 μπορεί σίγουρα να βοηθήσουν (κατ' αναλογία).

ii) Την προστασία των διαφόρων ενδιαφερόμενων μερών για την κοινωνική επιχείρηση, όπως οι πελάτες, οι επενδυτές και οι κοινωνικά υπεύθυνοι προμηθευτές, δεδομένου ότι η χρήση του όρου «κοινωνική επιχείρηση» χωρίς ένα νομικό πρότυπο που να εγγυάται ένα αντίστοιχο περιεχόμενο θα είχαν στρεβλωτικές επιπτώσεις στην αγορά.

iii) Την αποτροπή δημιουργίας και λειτουργίας «ψευδών» κοινωνικών επιχειρήσεων, η οποία θα μπορούσε να προκαλέσει σοβαρή βλάβη στην εικόνα της κοινωνικής οικονομίας ως σύνολο³⁷.

iv) Τη δημιουργία σαφέστερων ορίων μεταξύ των κοινωνικών επιχειρήσεων και άλλων εννοιών, όπως, ιδίως, η εταιρική κοινωνική ευθύνη (ΕΚΕ). Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αυτό είναι απαραίτητο προκειμένου να αποφευχθεί η σύγχυση μεταξύ τομέων, που θα εξασθένιζε τις ιδιαιτερότητες της κοινωνικής επιχείρησης και θα έθετε σε κίνδυνο την ανεξαρτησία του μη κερδοσκοπικού τομέα από τον τομέα που στοχεύει στο κέρδος, με όλες τις πιθανές και δυνατές επιπτώσεις (π.χ., από την άποψη των ειδικών δημόσιων πολιτικών και της φορολογίας).

Εν κατακλείδι, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η νομοθεσία - και, ειδικότερα, η οργανωσιακή νομοθεσία - είναι απαραίτητο να καθιερώσει, να διατηρήσει, να μεταφέρει και να διαδώσει την ξεχωριστή ταυτότητα ενός οργανωτικού μοντέλου που κατά κύριο λόγο, αλλά όχι αποκλειστικά, στηρίζεται σε ένα συγκεκριμένο σκοπό (όπως συμβαίνει με τις κοινωνικές επιχειρήσεις). Στην ουσία, στην προκειμένη περίπτωση, η οργανωσιακή νομοθεσία εκτελεί μια αναγκαία και κατά τα λοιπά μη αντικαταστάσιμη λειτουργία ταυτοποίησης.

³⁶ Πρβλ. Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, 8 Σεπτεμβρίου 2011 (C-78/08 και C-80/08), και, για σχόλια, το FICI, *La sociedad cooperativa europea: cuestiones y perspectivas*, in 25 CIRIEC-Espana, *Revista Juridica de Economia Social y Cooperativa*, 2014, p. 69 ff. and, in particular, p. 79 ff.

³⁷ Πρβλ. YUNUS, *Creating a World Without Poverty. Social Business and the Future of Capitalism.*, New York, 2007, σ. 178; καθώς και Id., *Building Social Business*, New York, 2010, σ. XXV και 117.

Το ιταλικό παράδειγμα του νόμου περί κοινωνικών συνεταιρισμών αποδεικνύει επαρκώς τη σημασία της ειδικής νομοθεσίας για τις κοινωνικές επιχειρήσεις για την προώθηση και την ανάπτυξη των τελευταίων, ειδικά όταν οι ουσιαστικοί κανόνες συνδυάζονται με μέτρα πολιτικής, ιδίως φορολογικού χαρακτήρα³⁸.

Στην Ιταλία, οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί γνώρισαν σημαντική ανάπτυξη από το 1991, που θεσπίστηκε ο ιδρυτικός νόμος. Σύμφωνα με το ιταλικό Εθνικό Ινστιτούτο Στατιστικής (ISTAT), ο αριθμός των κοινωνικών συνεταιρισμών αυξήθηκε από μόλις πάνω από 2.000 πριν από το 1991, το έτος της θέσπισης του νόμου, σε σχεδόν 3.500 στα μέσα της δεκαετίας του '90 και μόλις πάνω από 6.000 στο τέλος του 2003³⁹. Σήμερα, σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του ISTAT στο τέλος του 2011, υπάρχουν πάνω από 11.000 κοινωνικοί συνεταιρισμοί⁴⁰.

Πολύ μικρότερη, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, υπήρξε η επίδραση του ιταλικού Νομοθετικού Διατάγματος αριθ. 155/2006 σχετικά με τη δημιουργία κοινωνικών επιχειρήσεων. Στην πραγματικότητα, στο τέλος του 2013, μόνο 774 κοινωνικές επιχειρήσεις έχουν εγγραφεί στο σχετικό ειδικό τμήμα του μητρώου επιχειρήσεων⁴¹. Αυτός ο μικρός αριθμός είναι σίγουρα το αποτέλεσμα της απουσίας μιας συνεπούς και επαρκούς φορολογικής μεταχείρισης των κοινωνικών επιχειρήσεων (των οποίων η εισαγωγή είναι τώρα υπό συζήτηση στο πλαίσιο της συστηματικής μεταρρύθμισης του ιταλικού τρίτου τομέα⁴² και της επικράτησης στην εθνική επικράτεια των κοινωνικών συνεταιρισμών που έχουν συσταθεί βάσει του νόμου αριθ. 381/91 - οι οποίοι, προς το παρόν, δεν έχουν ενδιαφέρον για τη συμμόρφωση με το Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006 για να χαρακτηριστούν ως κοινωνικές επιχειρήσεις⁴³.

³⁸ Ωστόσο, υπάρχει ο κίνδυνος η ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση των κοινωνικών επιχειρήσεων να ενεργοποιήσει τα ιδιοτελή κίνητρα των ατόμων. Αυτή η δυνατότητα έρχεται σε αντίθεση με την ιδέα της κοινωνικής επιχείρησης ως έκφρασης αυθόρμητου αλτρουισμού, που δεν καθορίζεται από εξωτερικά κίνητρα, ειδικά όταν αυτά τα κίνητρα είναι οφέλη οικονομικής φύσης, πρβλ. YUNUS, *Building Social Business*, cit. 123. Γενικά, όσον αφορά τις παρενέργειες των κινήτρων στον τομέα αυτό, βλ. ZAMAGNI, *Introduzione: slegare il terzo settore*, in Zamagni (ed.), *Libro bianco sul terzo settore*, Bologna, 2011, p. 49 ff.

³⁹ Ακριβώς, 6.159: πρβλ. ISTAT, *Le cooperative sociali in Italia*. Anno 2003, Roma, 2006.

⁴⁰ Ακριβώς, 11.264: βλ. ISTAT, 9 ° *Censimento dell'industria e dei servizi 2011*. Πολλοί περισσότεροι (δηλαδή 13.938) καταγράφηκαν από τον Euricse και τους ερευνητές του το 2008: βλ. *La cooperazione nella Italia*. 1 ° rapporto Euricse, novembre 2011; ANDREAUS, CARINI, CARPITA, COSTA, *La cooperazione sociale in Italia: un'overview*, Euricse κείμενο εργασίας αριθ. 27/12 (2012). Σε άλλες μελέτες, υπολογίστηκαν 12.570 κοινωνικοί συνεταιρισμοί το 2013: βλ. VENTURI & ZANDONAI (εκδ.), *L'impresa sociale in Italia. Identità e sviluppo in un quadro di riforma*. Rapporto Iris Network, Trento, 2014, p. 15.

⁴¹ Πρβλ. VENTURI & ZANDONAI, *L'impresa sociale alle soglie della riforma*, στο Venturi & Zandonai (eds.), *L'impresa sociale in Italia*, cit. 65, όπου αναφέρεται ότι ο όρος «κοινωνική επιχείρηση» εμφανίζεται στις επωνυμίες 574 άλλων εταιρειών, οι οποίες θα μπορούσαν να είναι πρόσθετες κοινωνικές επιχειρήσεις που διέφυγαν από την εγγραφή στο ειδικό τμήμα του μητρώου επιχειρήσεων.

⁴² Πρβλ. άρθρο 9, A.S. αριθ. 1870.

⁴³ Στην πραγματικότητα, οι ιταλικοί κοινωνικοί συνεταιρισμοί απολαμβάνουν πολύ ευνοϊκής φορολογικής μεταχείρισης, ανεξαρτήτως του καθεστώτος τους ως κοινωνικών επιχειρήσεων - το οποίο, όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι (προς το παρόν) άσχετο με τη φορολογική νομοθεσία (επιπλέον, πρέπει να θεωρηθεί ότι οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί αυτομάτως λαμβάνουν, με τη βοήθεια του νόμου (*ope legis*) την ιδιότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων, εάν εγκριθεί το νομοσχέδιο μεταρρύθμισης του τρίτου τομέα, υπό τους σημερινούς όρους του: βλ. άρθρο 6, στοιχείο γ), AS αριθ. 1870). Πράγματι, οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί συσσωρεύουν (τουλάχιστον) τα οφέλη που χορηγούνται σε όλους τους συνεταιρισμούς (τα οποία, όταν εφαρμόζονται στους

Έχοντας διευκρινίσει αυτό το πλαίσιο, είναι πλέον αναγκαίο να προχωρήσουμε στο δεύτερο κεντρικό θέμα αυτού του άρθρου, το οποίο, όπως ήδη αναφέρθηκε, συνδέεται αναπόφευκτα με το πρώτο: Τι είδους κοινωνική επιχείρηση;

3. Μοντέλα κανονισμού κοινωνικής επιχείρησης

Λαμβανομένων υπόψη των στόχων του παρόντος άρθρου, θα περιοριστούμε να συζητήσουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά στους νόμους των κρατών μελών της ΕΕ σχετικά με τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Στη συνέχεια, θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στα ζητήματα της ιδιοκτησίας και του ελέγχου (να γίνουν κατανοητά με την έννοια της διαχείρισης) των κοινωνικών επιχειρήσεων - δηλαδή, σε μια γλώσσα πιο οικεία στις ευρωπαϊκές χώρες, σχετικά με τις νομικές μορφές κοινωνικής επιχείρησης (με κάθε νομική μορφή να είναι, κατά μία έννοια, το αποτέλεσμα συγκεκριμένων κανόνων αναφερόμενων στην ιδιοκτησία και τον έλεγχο αυτών). Αυτό φαίνεται, πράγματι, να είναι το στοιχείο που όχι μόνο θα γίνει το κλειδί στις μελλοντικές συζητήσεις για την κοινωνική επιχείρηση, αλλά θα είναι επίσης ζωτικής σημασίας για το διαχωρισμό και τη διάκριση του τομέα της κοινωνικής οικονομίας από τον κερδοσκοπικό καπιταλιστικό τομέα, και, ως εκ τούτου, για την επιβεβαίωση της ανεξαρτησίας του πρώτου από το τελευταίο. Το προφίλ ιδιοκτησίας και ελέγχου της κοινωνικής επιχείρησης, με λίγα λόγια, φαίνεται να είναι τέτοιο ώστε η αυτονομία του τομέα της κοινωνικής οικονομίας να αντιπαρατάσσεται προς τις προσπάθειες του καπιταλιστικού τομέα να επιβάλει τις λογικές του.

Από τη συνολική εξέταση των ευρωπαϊκών νόμων για την κοινωνική επιχείρηση⁴⁴, προκύπτει ότι οι νόμοι αυτοί συμφωνούν ουσιαστικά για τον ορισμό της κοινωνικής επιχείρησης, ως:

κοινωνικούς συνεταιρισμούς, είναι ακόμα πιο εμφανή), εκείνα που προβλέπονται από τον ειδικό νόμο αριθ. 381/91 και εκείνα που χορηγούνται σε όλες τις μη κερδοσκοπικές οργανώσεις κοινωνικής ωφέλειας (γνωστές ως ONLUS) με το Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 460/97, δεδομένου του καθεστώτος τους ως κοινωνικών συνεταιρισμών που θεωρούνται ONLUS *ope legis*. Επιπλέον, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι μεγάλο μέρος των κοινωνικών επιχειρήσεων που εγγράφηκαν στο μητρώο επιχειρήσεων του 2013 (δηλαδή 260 από τις 774) απαρτιζόταν από κοινωνικούς συνεταιρισμούς: βλ. VENTURI & ZANDONAI, *op. cit.*, σελ. 66.

⁴⁴ Στο άρθρο αυτό θα δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στους ακόλουθους νόμους. Αυτοί οι νόμοι προέρχονται από 15 δικαιοδοσίες της ΕΕ και παρατίθενται εδώ με χρονολογική σειρά έγκρισης:

- Ιταλικός Νόμος, 8 Νοεμβρίου 1991, αριθ. 381, σχετικά με τους cooperative sociali (κοινωνικούς συνεταιρισμούς),
- το Άρθρο 661 on the societe a finalite sociale (σχετικά με την εταιρεία κοινωνικής σκοπιμότητας (SFS), του Βελγικού Κώδικα Επιχειρήσεων του 1999 (που προβλεπόταν από τον νόμο της 13ης Απριλίου 1995, ο οποίος στη συνέχεια καταργήθηκε),
- Το Πορτογαλικό διάταγμα αριθ. 7/98 της 15ης Ιανουαρίου 1998 σχετικά με τους cooperativas de solidariedade (συνεταιρισμούς κοινωνικής αλληλεγγύης),
- Άρθρο 106, σχετικά με τους cooperativas de iniciativa social (συνεταιρισμοί κοινωνικής πρωτοβουλίας), του ισπανικού νόμου αριθ. 27/1999 της 16ης Ιουλίου 1999 σχετικά με τους συνεταιρισμούς (στην παρούσα κατάσταση, λόγω των αρμοδιοτήτων αυτονομίας στον τομέα των συνεταιρισμών, υπάρχουν και διάφοροι περιφερειακοί νόμοι και κανονισμοί για τους συνεταιρισμούς και τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς που δεν μπορούν να ληφθούν υπόψη εδώ).
- Ελληνικοί νόμοι αριθ. 2716/1999 και αριθ. 4019/2011 περί Κοινωνικών Συνεταιρισμών (κοινωνικοί συνεταιρισμοί)
- Άρθρα 19-quinquies ff., σχετικά με τον συνεταιρισμό συλλογικού συμφέροντος, ή (SCIC), του γαλλικού νόμου αριθ. 47-1775 της 10ης Σεπτεμβρίου 1947 περί συνεταιρισμών, όπως θεσπίστηκε με το νόμο αριθ. 2001/624

α) Ένα νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου⁴⁵,

της 17ης Ιουλίου 2001 και τροποποιήθηκε τελευταία από το νόμο αριθ. 2014/856 της 31ης Ιουλίου 2014 σχετικά με την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία

- Ο Φινλανδικός νόμος της 30ης Δεκεμβρίου 2003, αριθ. 1351/2003, σχετικά με τις *sosiaalisistayrityksista* (κοινωνικές επιχειρήσεις)

- Ο Λιθουανικός νόμος της 1ης Ιουνίου 2004, αριθ. IX-2251, σχετικά με τις *socialinių įmonių* (κοινωνικές επιχειρήσεις).

- Τα Τμήματα 26 και επόμενα, σχετικά με την CIC, του νόμου περί επιχειρήσεων του Ηνωμένου Βασιλείου (Audit, Investigations and Community Enterprise) του 2004, καθώς και των κανονισμών περί Εταιρείας Κοινοτικού Ενδιαφέροντος του 2005,

- Το Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006 σχετικά με την *impresa sociale* (κοινωνική επιχείρηση) ·

- Τα Άρθρα 8, 10(4), 51(4), 59(3), 60(1), 68(2)(ε), περί *szocialis szövetkezettek* (κοινωνικοί συνεταιρισμοί), του συγγρικού νόμου αριθ. X-2006 για τους συνεταιρισμούς.

- Ο Πολωνικός Νόμος της 27ης Απριλίου 2006 σχετικά με την «*spółdzielni 'socjalna* (κοινωνικοί συνεταιρισμοί)·

- Ο Σλοβενικός νόμος αριθ. 20 του 2011 σχετικά με *zakon o socialnem podjetnistvu* (κοινωνική επιχειρηματικότητα)·

- Το Άρθρο 66 σχετικά με *socijalne zadruge* (κοινωνικοί συνεταιρισμοί), του Κροατικού νόμου της 11ης Μαρτίου 2011, αριθ. 764, σχετικά με τους συνεταιρισμούς.

- Τα Άρθρα 758 και επόμενα, σχετικά με τους *socialni druzstvo* (κοινωνικούς συνεταιρισμούς), του Τσεχικού νόμου αριθ. 90/2012 σχετικά με τις εμπορικές εταιρείες και τους συνεταιρισμούς·

- Ο Δανικός Νόμος αριθ. 148 του 2014 *Forslag til lov om registrerede socialøkonomiske virksomheder* (καταχωρημένες κοινωνικές επιχειρήσεις).

Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να σημειωθεί ότι, στους προαναφερθέντες κανονισμούς, θα πρέπει να προστεθούν και άλλοι κανονισμοί που δεν διέπονται από το ουσιαστικό δίκαιο (δηλαδή από το οργανωσιακό δίκαιο), αλλά από το φορολογικό δίκαιο. Δεν είναι ασυνήθιστο, στην πραγματικότητα, για το φορολογικό δίκαιο των ευρωπαϊκών δικαιοδοσιών να θεσμοθετούν κατηγορίες οντοτήτων που συνδέονται άμεσα με κάποιον τρόπο με την εικόνα της κοινωνικής επιχείρησης. Στα παραδείγματα περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, τα «*organizzazioni non lucrative di utilita sociale*» «μη κερδοσκοπικές οργανώσεις κοινωνικής χρησιμότητας» ή (ONLUS) του ιταλικού νομοθετικού διατάγματος αριθ. 460/97 και τα «*instituciones particulares de solidariedade social*» «ιδιωτικά θεσμικά όργανα κοινωνικής αλληλεγγύης» (IPSS), που προβλέπονται από το Πορτογαλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 119/83 και τον κανονισμό αριθ. 139/2007. Στον τομέα των κοινωνικών επιχειρήσεων, η αλληλεπίδραση μεταξύ ουσιαστικού / οργανωσιακού δικαίου και φορολογικού δικαίου δημιουργεί προβλήματα τόσο περίπλοκα που δεν μπορούν να παρουσιαστούν εδώ.

⁴⁵ Μόνο στη Φινλανδία, από όσο γνωρίζουμε, ένας μεμονωμένος επιχειρηματίας μπορεί να εγγραφεί ως κοινωνικός επιχειρηματίας. Ο Φινλανδικός νόμος για τις κοινωνικές επιχειρήσεις αριθ. 1351/2003, στην πραγματικότητα επιτρέπει την καταχώριση όλων των εμπόρων, συμπεριλαμβανομένων των ιδιωτών, εγγεγραμμένων στο Μέρος 3 του Ν. 129/1979. Διαφορετική κατάσταση υπάρχει, όταν μια νομική οντότητα αποτελείται από ένα μόνο άτομο, εφόσον το επιτρέπει ο νόμος. Εδώ, τυπικά, η φύση της κοινωνικής επιχείρησης ως νομικής οντότητας είναι αναμφισβήτητη, ακόμη και όταν η οντότητα έχει μόνο ένα μέλος, που μπορεί να είναι φυσικό πρόσωπο. Για παράδειγμα, το ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006 για την κοινωνική επιχείρηση, απαριθμώντας τους τύπους οντοτήτων που μπορούν να χαρακτηριστούν ως κοινωνικές επιχειρήσεις, δεν αποκλείει ρητά τις ανώνυμες εταιρείες και τις εταιρείες περιορισμένης ευθύνης που δημιουργούνται από ένα μόνο άτομο.

Όσον αφορά τους δημόσιους οργανισμούς, ρητή άρνηση της δυνατότητάς τους να αποκτήσουν καθεστώς κοινωνικής επιχείρησης μπορεί να βρεθεί στον Ιταλικό Νόμο αριθ. 155/2006 για την κοινωνική επιχείρηση (άρθρο 1, παρ. 2). Η νομική διάταξη σχετικά με τον ιδιωτικό χαρακτήρα της κοινωνικής επιχείρησης δεν είναι, από μόνη της, ικανή να εμποδίσει τους δημόσιους οργανισμούς να γίνουν ή να γίνουν μέλη / ιδιοκτήτες κοινωνικών επιχειρήσεων - και, κατά συνέπεια, να εμποδίσουν την τυπικά ιδιωτική οντότητα να καταστεί ουσιαστικά δημόσια. Ως εκ τούτου, στο ίδιο ιταλικό νομοθετικό διάταγμα αριθ. 155/2006, το καθεστώς της κοινωνικής επιχείρησης απαγορεύεται επίσης σε οργανισμούς που υπόκεινται στην καθοδήγηση και τον έλεγχο από δημόσιους φορείς (άρθρο 4, παρ. 3). Οι ίδιοι περιορισμοί αναφέρονται ρητά από το Σλοβενικό Νόμο αριθ. 20/2011 (άρθρο 9, παρ. 2) και ουσιαστικά βάσει του Δανέζικου Νόμου του 2014 για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, στον οποίο η ανεξαρτησία από τις δημόσιες αρχές αποτελεί μία από τις προϋποθέσεις για την

β) το οποίο διεξάγει επιχειρηματική δραστηριότητα κοινωνικού ή κοινού οφέλους⁴⁶,

γ) για ένα σκοπό γενικού ή κοινοτικού συμφέροντος, και όχι για τη διανομή των κερδών στα μέλη του, τους ιδρυτές, μέλη της διοίκησης ή υπαλλήλους του⁴⁷.

Φυσικά, μεταξύ αυτών των νόμων, μπορεί κανείς να βρει διαφορές και ιδιαιτερότητες όσον αφορά τη ρύθμιση της κοινωνικής επιχείρησης. Εδώ, θα περιοριστούμε στην αναφορά μόνο μερικών από αυτές τις ιδιαιτερότητες - συγκεκριμένα, εκείνες που αφορούν τον στόχο που επιδιώκεται, τη διανομή των κερδών και τη φύση της δραστηριότητας.

3.1 Ο σκοπός του γενικού ή κοινοτικού συμφέροντος

Όσον αφορά τον στόχο της οργάνωσης, πολλοί ευρωπαϊκοί νόμοι για την κοινωνική επιχείρηση είναι σαφείς, ορίζοντας ως επιδίωξη της κοινωνικής επιχείρησης το γενικό ή κοινωνικό συμφέρον ή το συμφέρον της κοινότητας, το οποίο παρουσιάζεται ως ο αποκλειστικός (ή, τουλάχιστον, πρωταρχικός) σκοπός της κοινωνικής επιχείρησης⁴⁸.

καταχώριση μιας οντότητας ως κοινωνικής επιχείρησης (βλέπε <http://socialvirksomhed.dk/en/about-social-economy-i-denmark/the-criteria-to-be-labelled-a-social-enterprise>).

⁴⁶ Αυτό το στοιχείο, όπως εξηγείται παραπάνω, διακρίνει τις κοινωνικές επιχειρήσεις από τις παραδοσιακές μη κερδοσκοπικές οργανώσεις (οι οποίες ασκούν δραστηριότητες κοινωνικής χρησιμότητας, αλλά όχι σε επιχειρηματική μορφή). Όπως θα συζητηθεί αργότερα στο κύριο κείμενο, η κοινωνική χρησιμότητα της επιχείρησης μπορεί να απορρέει είτε από τη φύση του αγαθού ή της υπηρεσίας που παράγεται ή διακινείται είτε από τους τύπους των απασχολούμενων στην επιχείρηση.

⁴⁷ Αυτό το στοιχείο, όπως εξηγείται παραπάνω, διακρίνει τις κοινωνικές επιχειρήσεις από τις κερδοσκοπικές οργανώσεις (οι οποίες διεξάγουν επιχειρηματική δραστηριότητα για το κέρδος των μελών τους). Όπως θα συζητήσουμε σύντομα, η απαγόρευση της κατανομής των κερδών μπορεί να είναι ολική ή μερική.

⁴⁸ Βεβαίως, υπάρχουν ορισμένοι νόμοι που αποδίδουν ρητώς αυτόν τον συγκεκριμένο σκοπό στις κοινωνικές επιχειρήσεις και άλλοι νόμοι που υποχρεώνουν μόνο τις κοινωνικές επιχειρήσεις να ασκούν δραστηριότητες κοινωνικής χρησιμότητας και να καθορίζουν συγκεκριμένα όρια για τη διανομή των κερδών (εξασφαλίζοντας έτσι, έστω και μόνο έμμεσα, την ενασχόληση με γενικά, κοινωνικά ή κοινοτικά συμφέροντα). Για παράδειγμα, ο Ιταλικός νόμος αριθ. 381/91 προβλέπει ρητά ότι «οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί αποσκοπούν στην επιδίωξη του γενικού συμφέροντος της κοινότητας στην προώθηση και κοινωνική ενσωμάτωση των πολιτών» (άρθρο 1, παράγραφος 1) [μετάφραση του συντάκτη]. Το Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006 για την Κοινωνική Επιχείρηση (άρθρο 1, παράγραφος 1) αναφέρεται επίσης σε «στόχους γενικού συμφέροντος», αν και παραπέμπει τους στόχους αυτούς στην οικονομική δραστηριότητα και όχι στην οργάνωση. Ο Βελγικός Κώδικας Επιχειρήσεων επίσης προσδιορίζει με σαφήνεια τον σκοπό των SFS ή, μάλιστα, τους κανονισμούς τους: «definissent de façon précise le but social auquel sont consacrées les activités visées dans leur objet social et n'assignent pas pour but principal à la société de procurer aux associés un bénéfice patrimonial indirect [«Καθορίζουν σαφώς τον κοινωνικό σκοπό που στοχεύουν οι δραστηριότητές τους και δεν αναθέτουν ως κύριο σκοπό της εταιρείας να παρέχει έμμεσα οικονομικά οφέλη στις συγγενείς εταιρείες»] (art. 661, par. 1, no. 2; cf. also art. 661, par. 1, no. 6), Οι Ισπανικοί συνεταιρισμοί κοινωνικής πρωτοβουλίας πρέπει να θεωρήσουν ως κοινωνικό τους αντικείμενο «el desarrollo de cualquier actividad económica que tenga por finalidad la integración laboral de personas que sufran cualquier clase de exclusión social y, en general, la satisfacción de necesidades sociales no atendidas por el Mercado» [«Η ανάπτυξη οποιασδήποτε οικονομικής δραστηριότητας που στοχεύει στην ενσωμάτωση στην εργασία των ατόμων που υφίστανται οποιοδήποτε είδος κοινωνικού αποκλεισμού και, γενικά, στην ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών που δεν αντιμετωπίζει η αγορά»]» (άρθρο 106, par. 1, Law no. 27/1999).

Οι γαλλικές SCICs «ont pour objet la production ou la fourniture de biens et de services d'intérêt collectif, qui présentent un caractère d'utilité sociale» [«έχουν σκοπό την παραγωγή ή την παροχή προϊόντων και

Σε αυτό το σημείο, αναδύεται μια σαφής διαφορά μεταξύ της νομοθεσίας των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την κοινωνική επιχείρηση. Πράγματι, στις ΗΠΑ, οι διάφοροι πολιτειακοί νόμοι που αναφέρονται σε αυτό το θέμα (τουλάχιστον, οι περισσότεροι από αυτούς) όχι μόνο παραλείπουν να αναφέρουν το γενικό συμφέρον ή το συμφέρον της κοινότητας ως τον αποκλειστικό σκοπό των κοινωνικών επιχειρήσεων, αλλά δεν είναι επίσης σαφείς στην αναφορά προτεραιότητας στον στόχο γενικού συμφέροντος σε σχέση με το σκοπό επίτευξης κέρδους. Είναι για αυτόν ακριβώς τον λόγο το ότι η νομοθεσία αυτή δέχεται έντονη κριτική από ορισμένες πλευρές μελετητών των ΗΠΑ (επίσης διότι η «διπλή αποστολή» αυξάνει την ανησυχία ότι» υπηρεσία σε δύο κυρίους σημαίνει «υπηρετούν σε κανέναν απολύτως»)⁴⁹. Ας μην παραβλέπεται, ότι η ιδιαιτερότητα της αμερικανικής νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση συνίσταται ακριβώς στην εμφύτευση της κοινωνικής επιχείρησης μέσα σε μια κερδοσκοπική νομική μορφή, η οποία έχει προσαρμοστεί για να φιλοξενήσει την κοινωνική επιχείρηση και να επιτρέψει την ίδρυση και λειτουργία της, χωρίς όμως να εγκαταλείπει το ωφελμιστικό συστατικό. Όλο αυτό οδηγεί σε μια ασαφή θεσμική αποστολή, στην οποία τα όρια μεταξύ μη-κερδοσκοπικού και κερδοσκοπικού χαρακτήρα είναι αρκετά χαλαρά (όπως είναι εκείνα που σχετίζονται με τις έννοιες της κοινωνικής επιχείρησης και της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης, τα οποία, αντίθετα, θα πρέπει, να διατηρούνται ευδιάκριτα).

3.2 Η απαγόρευση της διανομής κερδών

Στους Ευρωπαϊκούς νόμους για την κοινωνική επιχείρηση, ο σκοπός γενικού συμφέροντος προστατεύεται από όρια σχετικά με τη διανομή κερδών: Αν η κοινωνική επιχείρηση παράγει κέρδη (κάτι που δεν απαγορεύεται), δεν μπορεί να τα διανείμει στα μέλη της, στους ιδρυτές, στα μέλη της διοίκησης, στους υπαλλήλους της, κ.λπ., αλλά πρέπει να τα χρησιμοποιεί για την επιδίωξη του στόχου του γενικού συμφέροντός της⁵⁰. Αυτό το «κλειδωμά ενεργητικού» διασφαλίζει ότι τα περιουσιακά στοιχεία χρησιμοποιούνται προς όφελος της κοινότητας και όχι προς όφελος των μελών μιας κοινωνικής επιχείρησης, των εργαζομένων, των μελών της

υπηρεσιών συλλογικού ενδιαφέροντος που έχουν κοινωνική χρησιμότητα»] (άρθρο 19-quinquies, par. 2, Law no. 47-1775).

Τέλος, για τις αγγλικές CIC, βλ. τμήμα 35(3) του περί Εταιρειών Νόμου του 2004, το οποίο έχει ως εξής: «Ένα αντικείμενο που αναφέρεται στο μνημόνιο (καταστατικό) μιας επιχείρησης είναι ένα αντικείμενο κοινοτικού συμφέροντος της εταιρείας εάν ένα εύλογο πρόσωπο μπορεί να θεωρήσει ότι η άσκηση δραστηριοτήτων από την εταιρεία προς υποστήριξη του αντικειμένου είναι προς όφελος της κοινότητας». Δείτε επίσης το άρθρο 2, παρ. 3 του Πολωνικού Νόμου της 27ης Απριλίου 2006, άρθρα 3 και 4 του Νόμου της Σλοβενίας αριθ. 20/2011 και άρθρο 762 του Τσεχικού νόμου αριθ. 90/2012.

⁴⁹ Κριτικές τόσο για την πτυχή αυτή όσο και για την (συναφή) απουσία κλειδώματος περιουσιακών στοιχείων και την αναποτελεσματικότητα της επιβολής της κοινωνικής αποστολής: πρβλ. ιδιαίτερα BRAKMAN REISER, *Theorizing Forms for Social Enterprise*, cit., BRAKMAN REISER, *Regulating Social Enterprise*, στο 14 UC Davis Business Law Journal, 2014, σελ. 231 κ.ε. και ivi, σ. 245). Αυστηρές κριτικές παρατηρήσεις σχετικά με αυτή τη νομοθεσία του αμερικανικού Πολιτειακού νόμου μπορούν επίσης να βρεθούν στο GALLE, *Social Enterprise: Who Needs It?*, cit.. Σύμφωνα με αυτό, τούτο είναι το αποτέλεσμα ενός ρυθμιστικού «αγώνα προς τον πυθμένα» μεταξύ πολιτειών που ανταγωνίζονται για την εταιριοποίηση των κοινωνικών επιχειρήσεων (βλέπε ivi, σελ. 2041).

⁵⁰ Προφανώς, τη μόνη εξαίρεση αποτελεί ο Φινλανδικός νόμος αριθ. 1351/2003 για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, ο οποίος δεν προβλέπει ρητά όρια στη διανομή κερδών. Πράγματι, ούτε ο Λιθουανικός Νόμος για τις κοινωνικές επιχειρήσεις προβλέπει ρητά τον περιορισμό της διανομής κερδών, αλλά προσδιορίζει ως σκοπό μιας οντότητας που προσβλέπει στο καθεστώς της κοινωνικής επιχείρησης την προώθηση της πρόσβασης ορισμένων ατόμων στην αγορά εργασίας, την επανένταξή τους στη κοινωνία και τη μείωση του κοινωνικού αποκλεισμού (βλ. άρθρο 2, Νόμος IX-2251).

διοίκησης, κλπ.⁵¹. Αυτό που απαγορεύεται – για να χρησιμοποιήσουμε τους τρόπους του Ιταλικού νόμου (άρθρ. 3, του Νομοθετικού Διατάγματος αριθ. 155/2006), το οποίο συμπίπτει ουσιαστικά με ό,τι προβλέπεται σε άλλες περιπτώσεις, όπως στη ρύθμιση για τις εταιρείες κοινοτικού συμφέροντος (CICs) του Ηνωμένου Βασιλείου - είναι τόσο μια άμεση διανομή των κερδών (π.χ. μέσω της καταβολής μερισμάτων επί του κεφαλαίου), όσο και μια έμμεση διανομή κερδών (π.χ. μέσω της καταβολής μιας αδικαιολόγητα υψηλής σε σχέση με τα ισχύοντα στην αγορά αμοιβής στους υπαλλήλους ή στα μέλη της διοίκησης)⁵².

Η απαγόρευση αυτή, ωστόσο, μπορεί να είναι συνολική, όπως στην τρέχουσα μορφή του άρθρου 3 του Ιταλικού νόμου του 2006 σχετικά με τις κοινωνικές επιχειρήσεις⁵³, ή μόνο μερική, όπως στην αγγλική ρύθμιση των CICs, όπου επιτρέπεται η διανομή που δεν υπερβαίνει το 35 τοις εκατό των ετήσιων κερδών μιας CIC.⁵⁴

Αντίθετα, στους νόμους των ΗΠΑ για την κοινωνική επιχείρηση, δεν υπάρχουν ακριβή όρια σχετικά με τη διανομή κερδών, γεγονός το οποίο, μαζί με ό,τι προηγουμένως παρατηρήθηκε σε σχέση με το σκοπό της οντότητας, επιβεβαιώνει τις αμφιβολίες σχετικά με αυτό το μοντέλο της νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση⁵⁵.

⁵¹ Όπως ο αγγλικός ρυθμιστής των CICs υπογραμμίζει με ακρίβεια: βλ. Office of the Regulator of Community Interest Companies: Information and Guidance Notes, Chapter 6: The Asset Lock, October 2014, p. 3 s.

⁵² Πρβλ. άρθρο 3, Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006, άρθρο 11, παράγραφοι 2 και 3, του Σλοβενικού Νόμου αριθ. 20/2011. Στα «έμμεσα οικονομικά οφέλη» αναφέρεται, ακόμη ευρύτερα, ο Βελγικός Κώδικας Επιχειρήσεων για τη ρύθμιση των SFS (άρθρο 661, παρ. 1, αριθ. 2).

⁵³ Πρβλ. άρθρο 3, Ιταλικού Νομοθετικού Διατάγματος αριθ. 155/2006. Η απαγόρευση είναι ολική επίσης για τους συνεταιρισμούς κοινωνικής αλληλεγγύης της Πορτογαλίας (βλ. Άρθρα 2 παρ. 1 και 7, Νομοθετικού Διατάγματος αριθ. 7/98), για τους Ισπανικούς συνεταιρισμούς κοινωνικών πρωτοβουλιών (πρβλ. άρθρο 106, παρ. 1, Νόμος αριθ. 27/1999, ο οποίος πρέπει να αναγνωσθεί σε συνδυασμό με το Disposicion adicional primera (Πρώτη πρόσθετη διάταξη) του ίδιου Νόμου, σχετικά με τον χαρακτηρισμό των συνεταιρισμών ως οντοτήτων χωρίς κερδοσκοπικό σκοπό), για Πολωνικούς κοινωνικούς συνεταιρισμούς (άρθρο 10, παρ. 2, Νόμος 27 Απριλίου 2006), για τους Ουγγρικούς κοινωνικούς συνεταιρισμούς που έχουν καταχωρηθεί ως οργανισμοί κοινής ωφελείας (άρθρο 59 (3), Νόμος αριθ. X-2006).

⁵⁴ Τμήμα 30 του Νόμου περί Αγγλικών Εταιρειών του 2004 παρέχει στον ρυθμιστή την εξουσία να θέτει όρια στη διανομή περιουσιακών στοιχείων σε μετόχους της CIC. Από την 1η Οκτωβρίου 2014, το όριο που επέβαλε η Ρυθμιστική Αρχή είναι το μόνο που αναφέρεται στο κύριο κείμενο, δηλαδή έως 35% των ετήσιων καθαρών κερδών μπορεί να διανεμηθεί από την CIC στους ιδιοκτήτες της (το ζήτημα αφορά μόνο CIC που είναι εταιρίες περιορισμένες ευθύνης με μετοχές, δεδομένου ότι οι ανάλογες εταιρείες με εγγυητές δεν έχουν μετόχους στους οποίους να καταβληθούν μερίσματα). Το όριο αυτό ονομάζεται «ανώτατο όριο συνολικού μερίσματος». Από την άλλη πλευρά, το όριο στο «μέρισμα ανά μετοχή», το οποίο είχε προβλεφθεί προηγουμένως (και ήταν ίσο με το 20% του καταβεβλημένου κεφαλαίου ενός μετόχου), καταργήθηκε στη συνέχεια. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι το όριο αυτό ισχύει μόνο για τα μερίσματα που καταβάλλονται σε οντότητες που δεν εφαρμόζουν κλειδωμένα περιουσιακά στοιχεία, διότι προορισμός μερισμάτων σε φορείς με κλειδωμένα περιουσιακά στοιχεία δεν υπόκειται σε κανένα όριο εάν εγκριθούν από τον Ρυθμιστή: βλ. Office of the Regulator of Community Interest Companies: Information and Guidance Notes, Chapter 6: The Asset Lock, October 2014, cit., p. 6 s.

Η απαγόρευση είναι μερική και για τις Γαλλικές SCIC (βλέπε άρθρο 19-nonies, Νόμος 47-1775), Βελγικές SFS (βλ. άρθρο 661, παρ. 1, αριθ. 5, Κώδικας Επιχειρήσεων), Ιταλικοί Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί (βλ. άρθρο 3, Νόμος 381/91, σε συνδυασμό με το άρθρο 2514 του Αστικού Κώδικα), και Σλοβενικές κοινωνικές επιχειρήσεις (βλέπε άρθρο 11, παρ. 2, νόμος 20/2011).

⁵⁵ Ασκώντας κριτική, τόσο στον Αγγλικό κανονισμό για τις CIC όσο και στον Αμερικανικό σχετικά με τα L3C, γι' αυτό το θέμα, ο YUNUS, Building Social Business, cit. p. 129, δηλώνει ότι «βάζοντας την ιδιοτέλεια και την

Εκτεταμένες συζητήσεις θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν σχετικά με το αν οι κοινωνικές επιχειρήσεις θα πρέπει να υποβάλλονται από τον νόμο σε έναν συνολικό ή μάλλον μερικό περιορισμό στην διανομή κερδών και περιουσιακών στοιχείων. Ενώ είναι σαφές ότι, κατ' αρχήν, ένας ολικός περιορισμός θα μεγιστοποιούσε το γενικό ή κοινοτικό συμφέρον και θα εμπόδιζε καθαρά εγωιστικά άτομα από την «κατάχρηση» της μορφής της κοινωνικής επιχείρησης για την ικανοποίηση ιδιωτικών συμφερόντων τους⁵⁶, από την άλλη πλευρά υπάρχει η συνηθισμένη λογική εξήγηση για τον μερικό περιορισμό, δηλαδή, ότι προωθεί τις επενδύσεις σε κοινωνικές επιχειρήσεις⁵⁷. Ωστόσο, νομίζουμε ότι σε αυτή τη συγκεκριμένη πτυχή της ρύθμισης της κοινωνικής επιχείρησης - δηλαδή, αν ο περιορισμός περί μη διανομής κερδών θα πρέπει να είναι ολικός ή μερικός - υπερβολικές ελπίδες εδράζονται σε σχέση με την πραγματική ικανότητά του να λύσει τα περιστατικά τα οποία, κατά περίπτωση, δικαιολογούν την μια ή την άλλη εναλλακτική λύση. Από τη μία πλευρά, ένας ολικός περιορισμός μπορεί να είναι ανεπαρκής για την αποτροπή πιθανών καταχρήσεων της μορφής της κοινωνικής επιχείρησης, εάν το σύστημα επιβολής (εσωτερικό και / ή εξωτερικό) της κοινωνικής αποστολής δεν είναι αποτελεσματικό. Από την άλλη πλευρά, δεν είναι βέβαιο ότι ο μερικός περιορισμός θα μπορούσε να προσελκύσει πραγματικά επενδυτές, ειδικά αν δεν έχει χορηγηθεί αντίστοιχη εξουσία ελέγχου της κοινωνικής επιχείρησης.

Ωστόσο, είτε ολικός ή μερικός, ένας περιορισμός μη-διανομής κερδών, όπως η νομική θεωρία διδάσκει, δεν θα ήταν πραγματικός και αποτελεσματικός εάν τα μέλη, κατά το χρόνο της διάλυσης της οντότητας ή κατά την αποχώρησή τους, θα μπορούσαν να οικειοποιηθούν τους πόρους που έχουν παραχθεί από την οργάνωση, σωρευτικά και δεν έχουν διανεμηθεί κατά τη διάρκεια της ζωής της (ή κατά τη διάρκεια συμμετοχής των μεμονωμένων μελών)⁵⁸. Το κλειδί για ενεργητικό είναι πραγματικά αποτελεσματικό μόνο εάν διασφαλίζεται από απαγορεύσεις και περιορισμούς σε οποιαδήποτε στιγμή κατά τη διάρκεια ζωής της κοινωνικής επιχείρησης, συμπεριλαμβανομένης της εκκαθάρισης. Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκοί νόμοι για την κοινωνική επιχείρηση προβλέπουν ότι, σε αυτές τις περιπτώσεις, αφού αφαιρεθεί οποιαδήποτε εισφορά κεφαλαίου από τα μέλη, τα υπόλοιπα περιουσιακά στοιχεία της κοινωνικής επιχείρησης διατίθενται σε άλλες κοινωνικές επιχειρήσεις ή κατευθύνεται σε στόχους γενικού συμφέροντος⁵⁹. Αυτό συμβαίνει και στην

ανιδιοτέλεια να λειτουργούν στο ίδιο όχημα δεν θα εξυπηρετηθεί καμιά από τις δύο. Η αμφιθυμία μεταξύ του κινήτρου κέρδους και του κοινωνικού κινήτρου εισάγει μια αδυναμία που θα καταστήσει την L3C λιγότερο αποτελεσματική στην επιδίωξη ανθρωπιστικών στόχων από ό,τι η καθαρή κοινωνική επιχείρηση».

⁵⁶ Αυτό εξαρτάται και από το ζήτημα των υποκειμένων που είναι κατάλληλοι για την ίδρυση, τη συμμετοχή και τον έλεγχο μιας κοινωνικής επιχείρησης, δεδομένου ότι η φύση του μετόχου είναι θεμελιώδης για την ανάλυση του θέματος της ρύθμισης των κοινωνικών επιχειρήσεων.

⁵⁷ Πρβλ. Office of the Regulator of Community Interest Companies: Information and Guidance Notes, Chapter 6: The Asset Lock, October 2014, cit., p. 6.

⁵⁸ Πρβλ. MARASA, *Le societa*, 2nd ed., in Trattato di diritto privato edited by Iudica & Zatti, Milano, 2000, p. 226.

⁵⁹ Βλ. άρθρο 13, παρ. 3, Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006, άρθρο 661, παρ. 1, αριθ. 9, Βελγικός Κώδικας Εταιρειών τμήμα 31, Διάταγμα Αγγλικών Εταιρειών του 2004 και τμήμα 23, Κανονισμοί Εταιρειών Κοινοτικού Συμφέροντος του 2005, άρθρο 8 Πορτογαλικό Διάταγμα αριθ. 7/98; άρθρο 28 Σλοβενικός νόμος αριθ. 20/2011. Ένα περιορισμένο ποσοστό (το πολύ 20% της υπολειμματικής αξίας περιουσιακών στοιχείων) μπορεί να διανεμηθεί στα μέλη των Πολωνικών κοινωνικών συνεταιρισμών (άρθρο 19, Νόμος 27 Απριλίου 2006).

περίπτωση της μετατροπής, εάν επιτρέπεται⁶⁰, της κοινωνικής επιχείρησης σε ένα άλλο είδος οργάνωσης, ή σε περίπτωση απώλειας της ιδιότητας της κοινωνικής επιχείρησης⁶¹.

3.3 Η δραστηριότητα κοινωνικής χρησιμότητας

Όσον αφορά τη δραστηριότητα, όλοι οι ευρωπαϊκοί νόμοι συμφωνούν ουσιαστικά στην πρόσδεση των κοινωνικών επιχειρήσεων με δραστηριότητες που είναι επωφελείς για την κοινωνία ή την κοινότητα. Ωστόσο, υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για την επίτευξη αυτού του στόχου.

Πρώτον, ορισμένοι νόμοι παρέχουν μία διπλή ευκαιρία, ορίζοντας μια κοινωνική επιχείρηση να είναι, στην πραγματικότητα, είτε:

α) αν διεξάγει μια δραστηριότητα που θεωρείται κοινωνικά χρήσιμη αφ' εαυτής από το νόμο, λόγω των αγαθών ή υπηρεσιών που παράγονται ή του τομέα στον οποίο δραστηριοποιείται ή

β) αν, ανεξάρτητα από τη φύση της δραστηριότητας στην οποία επιδίδεται, απασχολεί σε αυτή (ένα συγκεκριμένο ελάχιστο ποσοστό⁶²) μειονεκτούντων ατόμων ή εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένης, στην περίπτωση αυτή, της κοινωνικής χρησιμότητας της επιχείρησης που δεν εξαρτάται από τον τύπο του προϊόντος (ή υπηρεσίας) που παράγεται αλλά από τον τύπο της εισροής που χρησιμοποιείται (δηλαδή, η εργασία ατόμων με δυσκολίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας).

Αυτό το μοντέλο νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση είναι ευρέως διαδεδομένο, και έχει προκύψει από την Ιταλική νομοθεσία του 1991 για τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς – σε τέτοιο βαθμό ώστε (σε αντιστοιχία με τις διατάξεις του νόμου αυτού) είναι πολύ κοινό σήμερα στην Ευρώπη για να χρησιμοποιείται η έκφραση «κοινωνική επιχείρηση του τύπου α)» για αναφορά σε μια κοινωνική επιχείρηση που παράγει κοινωνικά χρήσιμα προϊόντα ή υπηρεσίες και να χρησιμοποιείται η έκφραση «κοινωνική επιχείρηση του τύπου β)» για αναφορά σε κοινωνική επιχείρηση ένταξης στην εργασία (WISE)⁶³.

⁶⁰ Πράγματι, υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ο μετασχηματισμός δεν επιτρέπεται, ιδίως όσον αφορά τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς, δεδομένου ότι η απαγόρευση μετασχηματισμού μπορεί να εφαρμόζεται στους συνεταιρισμούς εν γένει.

⁶¹ Βλ. για παράδειγμα, όσον αφορά τα SFSs, άρθρο 663 του Βελγικού Κώδικα Επιχειρήσεων. Όσον αφορά την Ιταλική κοινωνική επιχείρηση, άρθρο 16, παρ. 4, η οποία αναφέρεται στο άρθρο 13, παρ. 3 του Ιταλικού Νομοθετικού Διατάγματος αριθ. 155/2006.

⁶² Οι ευρωπαϊκοί νόμοι για τις κοινωνικές επιχειρήσεις του τύπου β), πράγματι, καθορίζουν ένα ελάχιστο ποσοστό μειονεκτούντων ατόμων ή εργαζομένων (συνήθως περίπου το ένα τρίτο του συνόλου των εργαζομένων) και δεν απαιτούν από όλους τους εργαζομένους της κοινωνικής επιχείρησης να είναι μειονεκτούντα άτομα. Πράγματι, αυτό είναι εύλογο, διότι η ιδέα της ένταξης (ειδικά αν νοείται ως κοινωνική ένταξη και όχι μόνο ως ένταξη στην εργασία) συνεπάγεται, κατά κάποιο τρόπο, ότι τα μειονεκτούντα άτομα και εργαζόμενοι λειτουργούν σε ένα πλαίσιο στο οποίο η κατάσταση του μειονεκτήματος δεν είναι η μόνη προϋπόθεση που διαθέτουν.

⁶³ Στο Ιταλικό δίκαιο, αυτό το πρότυπο νομοθετικής ρύθμισης απευθύνεται τόσο στους κοινωνικούς συνεταιρισμούς (πρβλ. Άρθρο 1, παρ. 1, στοιχείο α) και στο εδάφιο β), Νόμου αριθ. 381/91) και στις κοινωνικές επιχειρήσεις (βλ. Άρθρο 2, Νομοθετικού Διατάγματος 155/2006). Την ίδια κατεύθυνση ακολουθούν οι Ισπανικοί κοινωνικοί συνεταιρισμοί (βλέπε άρθρο 106, παρ. 1, Νόμος αριθ. 27/1999), οι

Κατ' αντιδιαστολή, υπάρχουν κάποιοι Ευρωπαϊκοί νόμοι που προβλέπουν ρητά μόνο τη δεύτερη επιλογή, που σημαίνει ότι αναγνωρίζουν μόνο WISEs ως κοινωνικές επιχειρήσεις⁶⁴. Σπανιότερη είναι η εμφάνιση νόμων στην ΕΕ που προβλέπουν μόνο την πρώτη επιλογή⁶⁵.

Όσον αφορά τις κοινωνικές επιχειρήσεις τύπου α), είναι επίσης απαραίτητο να γίνει διάκριση μεταξύ νόμων, όπως του Ιταλικού, ο οποίος προσδιορίζει τις δραστηριότητες της κοινωνικής χρησιμότητας που μπορούν να ασκηθούν από την κοινωνική επιχείρηση⁶⁶, και άλλων, όπως ο αγγλικός, ο οποίος υιοθετεί μια γενική ρήτρα: η CIC πρέπει να ικανοποιεί ένα «κριτήριο κοινοτικού συμφέροντος», το οποίο θεωρείται ότι ικανοποιείται, όταν η οργάνωση αποδεικνύει στον Ρυθμιστή των CIC ότι «ένα λογικό άτομο θα μπορούσε να θεωρήσει ότι οι δραστηριότητές της διεξάγονται προς όφελος της κοινότητας» (συμπεριλαμβανομένου ενός τμήματος της κοινότητας, το οποίο θα μπορούσε επίσης να αποτελείται από μια ομάδα ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά)⁶⁷.

Επιπλέον, ενώ η πλειοψηφία των νόμων για την κοινωνική επιχείρηση απαιτούν από την επιχειρηματική δραστηριότητα να προσφέρει κοινωνικό όφελος από τη φύση της (π.χ., ευημερία, υγεία, την κοινωνική στέγαση, κ.λπ.), υπάρχουν νόμοι (όπως ο αγγλικός για τις CICs) που επιτρέπουν στην κοινωνική επιχείρηση να αποδεικνύει δράσεις που αναλαμβάνονται προς το συμφέρον της κοινότητας, ενώ παράλληλα αποδεικνύει ότι τα όποια κέρδη της (ανεξάρτητα από τη φύση της επιχείρησης που τα δημιουργεί) προορίζονται για

Πορτογαλικοί κοινωνικοί συνεταιρισμοί (με λιγότερη σαφήνεια, ωστόσο: βλέπε άρθρο 2, παρ. 1, Νομοθετικού Διατάγματος αριθ. 7/98) και οι Σλοβενικές κοινωνικές επιχειρήσεις (βλέπε άρθρα 5, 6 και 8, παρ. 2 του νόμου αριθ. 20/2011).

⁶⁴ Αυτό ισχύει για τις Φινλανδικές και τις Λιθουανικές κοινωνικές επιχειρήσεις. Το ίδιο ισχύει και για τους Πολωνικούς κοινωνικούς συνεταιρισμούς (μολονότι ο σκοπός τους, τουλάχιστον σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 2 του νόμου τους, φαίνεται να είναι κατ' αρχήν ευρύτερος). Ένα αυστηρά διαφορετικό συμπέρασμα θα πρέπει να συναχθεί όταν ο νόμος δεν αναφέρεται αποκλειστικά στην ένταξη στην εργασία, ανοίγοντας έτσι τη δυνατότητα κοινωνικής προόδου των μελών με άλλες μορφές (όπως συμβαίνει στην περίπτωση των Ουγγρικών κοινωνικών συνεταιρισμών: βλ. τμήμα 8 (1) (α) του νόμου αριθ. X-2006). Εδώ, μάλιστα, φαίνεται μια κοινωνικά χρήσιμη δραστηριότητα, η οποία είναι συγκρίσιμη με εκείνη που ο τύπος α) κοινωνικής επιχείρησης προσφέρει (αν και, από αυστηρά αμοιβαία άποψη, είναι μια δραστηριότητα περιορισμένη στα μέλη).

⁶⁵ Ο σκοπός της Γαλλικής SCIC μπορεί να είναι «la production ou la fourniture de biens et de services d'intérêt collectif, qui presentent un caractere d'utilite sociale» («η παραγωγή ή η προμήθεια αγαθών και υπηρεσιών συλλογικού συμφέροντος που έχουν χαρακτήρα κοινωνικής χρησιμότητας»). Συνεπώς, αν δεν ληφθεί υπόψη η εργασιακή ένταξη των μειονεκτούντων ατόμων ή εργαζομένων (άρθρο 19-quinquies, παρ. 2, Νόμος αριθ. 47-1775), ο SCIC δεν φαίνεται να είναι επιλέξιμος για τον τελευταίο αυτό συγκεκριμένο σκοπό. Ωστόσο, ο πρόσφατος Γαλλικός νόμος για την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία (νόμος αριθ. 2014-856) περιέχει μια γενική διάταξη στο άρθρο 2, αριθ. 1, η οποία, αν εφαρμοστεί στις SCIC, ανεξαρτήτως του ειδικού νομικού τους καθεστώτος, θα τους επέτρεπε να αναλάβουν το ρόλο των κοινωνικών επιχειρήσεων ένταξης στην εργασία (WISEs).

⁶⁶ Πρβλ. άρθρο 2, παρ. 1, Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006, το οποίο περιλαμβάνει πολύ μακρύ κατάλογο δραστηριοτήτων, θα μπορούσε να διευρυνθεί ακόμα περισσότερο με τη συμπερίληψη πρόσθετων δραστηριοτήτων, όπως το δίκαιο εμπόριο, οι υπηρεσίες απασχόλησης που αποσκοπούν στην ένταξη των μειονεκτούντων εργαζομένων, την κοινωνική στέγαση και τις μικροπιστώσεις, αν το τωρινό νομοσχέδιο για τη μεταρρύθμιση του τρίτου τομέα, εγκριθεί. Πρβλ. επίσης άρθρο 5, Σλοβενικός νόμος αριθ. 20/2011.

⁶⁷ Πρβλ. τμήμα 35, Πράξη περί Εταιρειών του 2004, τμήμα 3 και επόμενα, Κανονισμοί Εταιρειών Κοινοτικού Συμφέροντος του 2005, τμήμα 4, Κανονισμοί Εταιρειών Κοινοτικού Συμφέροντος (Τροποποίηση) του 2009. Βλ. επίσης 661, παρ. 1, αριθ. 2, Βελγικός Κώδικας Εταιρειών. Προς την ίδια κατεύθυνση, βλ. άρθ. 2, Γαλλικού νόμου αριθ. 2014-856.

κοινωνικούς ή κοινωφελείς σκοπούς (π.χ., για να στηρίξουν μια φιλανθρωπική οργάνωση)⁶⁸. Αυτό (μαζί με τους λιγότερο αυστηρούς περιορισμούς σχετικά με τη διανομή των κερδών στους μετόχους) επεκτείνει περαιτέρω τις δυνατότητες δράσης των Αγγλικών CICs σε σχέση με τις ιταλικές κοινωνικές επιχειρήσεις. Ως εκ τούτου, και όπως ήταν αναμενόμενο, ο αριθμός των CICs που ιδρύθηκαν από το 2005 είναι αξιοσημείωτος σε σύγκριση με τον αριθμό των ιταλικών κοινωνικών επιχειρήσεων (αλλά όχι με τον αριθμό των ιταλικών κοινωνικών συνεταιρισμών⁶⁹): Υπήρχαν, πράγματι, 10.639 υφιστάμενες CICs τον Μάρτιο 2015. Συγκριτικά, οι CICs αριθμούσαν 1.040 το Απρίλιο του 2007 και πάνω από 6.000 στο τέλος Μαρτίου 2012. Αυτό δείχνει ένα αρκετά σταθερό ρυθμό αύξησης της τάξης του 1.000 ανά χρόνο, αλλά η αύξηση συγκεντρώνεται ιδιαίτερα στα τελευταία πέντε χρόνια⁷⁰.

Όσον αφορά τις WISEs, από την άλλη πλευρά, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ των νόμων, όπως των Ιταλικών για κοινωνικούς συνεταιρισμούς και κοινωνικές επιχειρήσεις και του Φινλανδικού για κοινωνικές επιχειρήσεις, που δεν απαιτούν (αν και επιτρέπουν) μειονεκτούντες εργαζομένους να είναι μέλη της οργάνωσης, αλλά δεν ορίζουν ότι (σε ένα συγκεκριμένο ελάχιστο ποσοστό) πρέπει να απασχολούνται από την οργάνωση⁷¹, και των νόμων που, αντίθετα, αντιλαμβάνονται τις WISEs αυστηρά ως συνεταιρισμούς εργαζομένων, έτσι ώστε να συμπίπτουν οι δικαιούχοι μιας κοινωνικής επιχείρησης και τα μέλη της μια κοινωνική επιχείρησης. Σε μια τέτοια δομή, οι μειονεκτούντες εργαζόμενοι πρέπει επίσης να είναι μέλη της κοινωνικής επιχείρησης (ωστόσο, δεν είναι αναγκαστικά η μόνη κατηγορία των μελών, δεδομένου ότι, και εδώ, μόνο ελάχιστα ποσοστά των μειονεκτούντων εργαζομένων-μελών προβλέπονται από τον νόμο)⁷². Στην τελευταία περίπτωση, ο νόμος εξισώνει αμοιβαιότητα και γενικό συμφέρον, ή, μάλλον, απαιτεί ότι το γενικό συμφέρον (δηλ., παρέχοντας απασχόληση για μειονεκτούντα άτομα) να επιδιωχθεί μέσω της αμοιβαιότητας. Αυτό φαίνεται να είναι ένα αναχρονιστικό και ενοχλητικό εμπόδιο, το οποίο πρέπει να συνδεθεί μόνο με μια θεώρηση του συνεταιρισμού ως οργανωτική μορφή που δεν μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς εσωτερικό αμοιβαίο σκοπό – ο οποίος, αν και αντιστοιχεί βεβαίως με την παραδοσιακή έννοια του συνεταιρισμού (η οποία χρονολογείται από το Rochdale και είναι αποτυπωμένο στις Αρχές της Διεθνούς Συνεταιριστικής Συμμαχίας), φαίνεται τώρα μια παρωχημένη εικόνα τόσο στη συνεταιριστική νομοθεσία και θεωρία

⁶⁸ Πράγματι, η Αγγλική νομοθεσία περί CIC δεν περιορίζει τη διανομή των κερδών της CIC σε φορείς με κλειδωμένα τα περιουσιακά στοιχεία, όπως οι φιλανθρωπικές οργανώσεις. Έτσι, το κριτήριο του κοινοτικού συμφέροντος μπορεί να ικανοποιηθεί αποδεικνύοντας ότι η διανομή του κέρδους που παράγει η κοινωνική επιχείρηση σε μια φιλανθρωπική οργάνωση είναι ευλόγως ωφέλιμη στην κοινότητα (αν και έμμεσα, καθώς πρέπει να φιλτράρεται μέσω της δραστηριότητας της φιλανθρωπικής οργάνωσης που χρηματοδοτείται από την CIC. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, επομένως, δεν απαιτείται η οικονομική δραστηριότητα της κοινωνικής επιχείρησης καθαυτής να είναι κοινωνική, αλλά η χρήση των κερδών που παράγει η κοινωνική επιχείρηση.

⁶⁹ Για στοιχεία σχετικά με Ιταλικούς κοινωνικούς συνεταιρισμούς, βλ. ανωτέρω στις υποσημειώσεις 39 και 40 και στο αντίστοιχο κύριο κείμενο.

⁷⁰ Πρβλ. *The Office of the Regulator of Community Interest Companies, Operational Report, Fourth Quarter 2014–2015*.

⁷¹ Πρβλ. άρθρο 4, παρ. 2, του ιταλικού νόμου αριθ. 381/91. άρθρο 2, παρ. 4, Ιταλικό Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006 άρθρα 1, 4, παρ. 3 και 5 του Φινλανδικού νόμου αριθ. 1351/2003.

⁷² Μεταξύ των πιθανών παραδειγμάτων, οι Πολωνικοί κοινωνικοί συνεταιρισμοί, υπό το πρίσμα των διατάξεων του άρθρου 2 του ιδρυτικού τους νόμου, και οι Ουγγρικοί κοινωνικοί συνεταιρισμοί, λόγω των διατάξεων της παρ. 8 του Ουγγρικού Νόμου περί Συνεταιρισμών.

(όπου, παράλληλα με το μοντέλο του αμοιβαίου συνεταιρισμού, βρίσκεται το μοντέλο του συνεταιρισμού γενικού συμφέροντος)⁷³.

4. Ιδιοκτησία και έλεγχος της κοινωνικής επιχείρησης

Στρέφοντας την προσοχή τώρα στο τελευταίο προφίλ, αυτό που έχουμε ήδη ορίσει ως βασικό, δηλαδή της ιδιοκτησίας και του ελέγχου της κοινωνικής επιχείρησης (δηλαδή, από τις νομικές μορφές που μια κοινωνική επιχείρηση μπορεί να χρησιμοποιήσει), το άρθρο αυτό θα επικεντρωθεί στις εναλλακτικές της συνεταιριστικής μορφής και της (ανώνυμης ή περιορισμένης ευθύνης) εταιρικής μορφής.

4.1 Η κοινωνική επιχείρηση με τη συνεταιριστική μορφή

Η νομοθετική ιστορία της κοινωνικής επιχείρησης, όπως ήδη αναφέρθηκε, ξεκίνησε με το συνεταιριστικό μοντέλο - ή, ακριβέστερα, με τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς του ιταλικού νόμου με αριθ. 381/1991. Η ιταλική νομοθεσία για κοινωνικούς συνεταιρισμούς γέννησε, τόσο στην Ευρώπη όσο και πέρα από αυτήν, την πρώτη γενιά των νόμων για την κοινωνική επιχείρηση, η οποία ήταν, στην πραγματικότητα, νόμοι για κοινωνικούς συνεταιρισμούς.

Η Ιταλική νομική σκέψη για το θέμα αυτό έδειξε αξιοσημείωτο βαθμό προόδου, σε σημείο που θα μπορούσε να τοποθετηθεί σε μια εξέχουσα θέση σε παγκόσμιο επίπεδο, όχι μόνο στην Ευρώπη⁷⁴. Το μοντέλο της κοινωνικής επιχείρησης με τη συνεταιριστική μορφή, πράγματι, ακολουθήθηκε, είτε πλήρως είτε εν μέρει, από τις τροποποιήσεις και προσαρμογές στα εθνικά πλαίσια, από την Πορτογαλική, Ισπανική, Ελληνική, Γαλλική, Ουγγρική, Πολωνική, Κροατική και Τσεχική νομοθεσία⁷⁵.

Έξω από την Ευρωπαϊκή ήπειρο, μπορεί να γίνει αναφορά στη Νότια Κορέα, όπου κοινωνικοί συνεταιρισμοί τόσο του τύπου α) όσο και του τύπου β) περιλήφθηκαν στο νόμο-πλαίσιο για τους συνεταιρισμούς που τέθηκε σε ισχύ το 2012⁷⁶.

Γιατί η κοινωνική επιχείρηση σχεδιάστηκε στην Ευρώπη ως μια τροποποιημένη μορφή του συνεταιρισμού; Γιατί η συνεταιριστική μορφή θεωρήθηκε ότι είναι το κατάλληλο «νομικό ένδυμα» για το νέο φαινόμενο της κοινωνικής επιχείρησης;

Η απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα έγκειται στο γεγονός ότι, παρά τον συγκεκριμένο σκοπό του, ο κοινωνικός συνεταιρισμός παραμένει στον πυρήνα της, ένας συνεταιρισμός.

Ο κοινωνικός συνεταιρισμός είναι, στην πραγματικότητα, ένας συνεταιρισμός με μη-αμοιβαίο σκοπό, δεδομένου ότι - όπως δηλώνει ο Ιταλικός νόμος αριθ. 381/91 ακριβώς

⁷³ Πρβλ. FICI, *An Introduction to Cooperative Law*, cit., p. 32 ff.; FICI, *La funcion social de las cooperativas: notas de derecho comparado*, in 117 *Revesco*, 2015, p. 77 ff.

⁷⁴ Αυτό αναγνωρίζεται επίσης και από τους ξένους σχολιαστές: βλ., Μεταξύ άλλων και προσφάτως, MAJDZINSKA, *Aid and Support for the Social Economy in Poland—The Case of Social Cooperatives*, WP-CIRIEC no. 2014/11, p. 8.

⁷⁵ Για αναφορές σε αυτή τη νομοθεσία, βλ. *supra* at fn. 44.

⁷⁶ Όπως και σε νόμο του 2006 για την προώθηση των κοινωνικών επιχειρήσεων, τροποποιημένο ειδικά για να συμπεριλάβει τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς: βλ. JANG, *Republic of Korea*, in Cracogna, Fici & Henry (eds.), op. cit., p. 653 ff.

αναφέρει – «στοχεύει να υπηρετήσει το γενικό συμφέρον της κοινότητας για την προώθηση των ανθρώπων και την κοινωνική ένταξη των πολιτών», είτε μέσω της διαχείρισης κοινωνικών υπηρεσιών υγείας ή εκπαίδευσης (τύπου Α) ή μέσω της διεξαγωγής οποιασδήποτε επιχειρηματικής δραστηριότητας μέσω της απασχόλησης μειονεκτούντων ατόμων (τύπου Β)⁷⁷.

Αν, λοιπόν, «ψυχή» ενός κοινωνικού συνεταιρισμού είναι η ίδια που χαρακτηρίζει την κοινωνική επιχείρηση, «σώμα» της παραμένει αυτό του συνεταιρισμού. Κατά συνέπεια, πέρα από τα κοινά για όλες τις κοινωνικές επιχειρήσεις (συμπεριλαμβανομένων, ιδίως, του ολικού ή μερικού περιορισμού της διανομής κέρδους και της αφιλοκερδούς διάθεσης των υπόλοιπων στοιχείων του ενεργητικού κατά τη διάλυση), η κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή ενός συνεταιρισμού εκδηλώνεται (μεταξύ άλλων τρόπων) ως επιχείρηση:

- μια δημοκρατική κοινωνική επιχείρηση (δεδομένου ότι οι συνεταιρισμοί λειτουργούν, κατά κανόνα, σύμφωνα με την αρχή «ένα μέλος, μία ψήφος», ανεξάρτητα από το ατομικό καταβεβλημένο κεφάλαιο. Αυτός είναι επίσης ο κύριος λόγος που οι συνεταιρισμοί συχνά θεωρούνται ότι έχουν το κεφάλαιο σε ρόλο απλώς «υπηρετή» και ότι στους συνεταιρισμούς οι άνθρωποι προτάσσονται του κεφαλαίου),
- δυναμικά ανοιχτή σε νέα μέλη, των οποίων η ένταξη ευνοείται από τη μεταβλητότητα του κεφαλαίου (η αρχή της «ανοικτής πόρτας», η οποία, εάν είναι αποτελεσματική, είναι μια εκδήλωση αλτρουισμού των παρόντων συνεταιρισμένων μελών προς τα μελλοντικά μέλη του συνεταιρισμού),
- από κοινού ανήκει και ελέγχεται από τα μέλη της (συνήθως το σύνολο ή η πλειοψηφία των μελών της διοίκησης πρέπει να είναι μέλη του συνεταιρισμού. Έλεγχος από τρίτους ενός συνεταιρισμού ή έλεγχος από μόνο ένα μέλος δεν επιτρέπεται), - και, ως εκ της φύσεώς της, είναι υποστηρικτική άλλων συνεταιρισμών (συνεταιριστικό σύστημα), των υπαλλήλων της και της κοινωνία στο σύνολό της⁷⁸.

⁷⁷ Το 1991, ο Ιταλός νομοθέτης ακολούθησε τη διδασκαλία του Giuseppe Filippini, ενός από τους πρώτους και πρωταρχικούς υποστηρικτές του κινήματος του Ιταλικού κοινωνικού συνεργατισμού - και, σύμφωνα με πηγές, τον ιδρυτή του πρώτου κοινωνικού συνεταιρισμού το 1963. Όπως αναφέρθηκε από τους οικονομικούς ιστορικούς (cf. BORZAGA & IANES, *L' economia della solidarieta. Storia e prospettive della cooperazione sociale*, Roma, 2006, p. 101 s.), ο Filippini χαρακτήρισε τη νέα αυτή μέθοδο συνεργασίας ως εξής: «να συνεργάζεται κανείς και όχι πλέον να υπηρετεί - άμεσα ή έμμεσα - κάποιος τον εαυτό του, αλλά να υπηρετεί». Παρά τη σαφή διατύπωση του άρθρου 1 του Ιταλικού Νόμου αριθ. 381/91, ορισμένοι Ιταλοί μελετητές εξακολουθούν να θεωρούν ότι ο κοινωνικός συνεταιρισμός έχει τον ίδιο αμοιβαίο σκοπό με τον συνήθη συνεταιρισμό, από τον οποίο ο πρώτος διακρίνεται μόνο από τη συγκεκριμένη του δραστηριότητα. Η θέση αυτή φαίνεται αβάσιμη, όχι μόνο επειδή έρχεται σε σύγκρουση με τη σαφή διατύπωση του νόμου, αλλά και υπό το πρίσμα της μεταχείρισης των κοινωνικών συνεταιρισμών στη μεταρρύθμιση του Ιταλικού νόμου για τις εταιρείες και τους συνεταιρισμούς του 2003: επί του σημείου αυτού, βλ. επίσης για περαιτέρω παραπομπές, FICI, *Cooperative sociali e riforma del diritto societario*, cit.

⁷⁸ Δεν είναι δυνατόν να συζητηθούν εδώ τα γενικά χαρακτηριστικά του συνεταιριστικού μοντέλου επιχείρησης. Αντίθετα, μπορεί να γίνει αναφορά στους Ιταλούς μελετητές, στον BONFANTE, *op. cit.*, και για μια προοπτική της γενικής θεωρίας και του συγκριτικού δικαίου, στον FICI, *Cooperative Identity and the Law*, in *European Business Law Review*, 2013, p. 37 ff., FICI, *An Introduction to Cooperative Law*, cit.

Όχι τυχαία, ως εκ τούτου, ο συνεταιρισμός εξετάζεται από ειδικές συνταγματικές διατάξεις, οι οποίες αναγνωρίζουν την κοινωνική του λειτουργία ή / και προβλέπουν κρατική στήριξη⁷⁹. Η κοινωνική λειτουργία των συνεταιρισμών, η οποία μπορεί να εξηγηθεί με διάφορα κριτήρια, μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι ακόμα πιο έντονη όταν ένας συνεταιρισμός επιδιώκει να ακολουθήσει το γενικό συμφέρον της κοινότητας, λειτουργώντας ως μια κοινωνική επιχείρηση. Ουσιαστικά, ο συνδυασμός μιας συνεταιριστικής δομής και στόχων γενικού συμφέροντος δημιουργούν εξαιρετικά αποτελέσματα όσον αφορά την κοινωνική σημασία μιας οργάνωσης, δεδομένου ότι η κοινωνική σημασία της συνεταιριστικής δομής μπορεί να προστεθεί στην κοινωνική συνάφεια των στόχων της επιχείρησης.

Εκείνοι που, τότε στην Ιταλία, έψαχναν για μια νομική μορφή των κοινωνικών επιχειρήσεων, θα μπορούσαν, συνεπώς, να τη βρουν εύκολα στη συνεταιριστική μορφή, από την οποία μόνο ο σκοπός έπρεπε να προσαρμοστεί νομοθετικά (διότι, διαφορετικά, *de facto* μη-αμοιβαίοι συνεταιρισμοί θα ήταν δυνατό να αντιμετωπίζουν προβλήματα με την εγγραφή, όπως συνέβη στην πραγματικότητα, σε ορισμένες περιπτώσεις⁸⁰). Το συνεταιριστικό μοντέλο που ήδη προβλέπεται για αυτά τα οργανωτικά χαρακτηριστικά - δημοκρατία, συμμετοχή, αυτοδιαχείριση, είσοδος νέων μελών, κλπ. - σύμφωνα με τους ιταλούς υποστηρικτές της κινήσεως, χαρακτηρίζουν επίσης τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Στο πλαίσιο αυτό, ούτε οι εταιρείες (στηριζόμενες στο κεφάλαιο), ούτε τα σωματεία (στα οποία η δημοκρατία δεν ήταν ο κανόνας), ούτε τα ιδρύματα (με τις ιεραρχικές δομές τους) εμφανίζονταν κατάλληλα. Κατόπιν αυτών, η κίνηση επέλεξε τη συνεταιριστική μορφή ως την καταλληλότερη για την εγκατάσταση της επιχείρησης γενικού συμφέροντος⁸¹.

Έτσι, οι οικονομικοί ιστορικοί αναφέρουν ότι οι κοινωνικοί συνεταιρισμοί στην Ιταλία προέρχονται από την απόφαση ομάδων εθελοντών να οργανωθούν για να προκύψουν οντότητες που είναι σταθερές, αυτοσυντήρητες (χρησιμοποιώντας τιμές αγοράς) και, ως εκ τούτου, δεν είναι πλέον εκτεθειμένες στον κίνδυνο της δωρεάν υποστήριξης που θα μπορούσε να σταματήσει ανά πάσα στιγμή. Η πρωτοβουλία βρήκε τις ρίζες της στην επιχείρηση των πολιτών: Αναδύθηκε από μια μεγάλη και οργανωμένη εκδήλωση συμμετοχής πολιτών – αυτό που σήμερα θα ονομάζαμε οριζόντια επικουρικότητα⁸².

Αναμφίβολα, η κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή συνεταιρισμού είναι μια οντότητα της οποίας η ταυτότητα ως μια κοινωνική επιχείρηση είναι πολύ ισχυρή. Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, το ότι αυτό το μοντέλο έχει εξαπλωθεί ευρέως και συνεχίζει να υφίσταται τόσο στην Ευρώπη όσο και αλλού. Ο δημοκρατικός χαρακτήρας της κοινωνικής επιχείρησης με τη συνεταιριστική μορφή καθιστά το μοντέλο απόλυτα συμβατό με την ιδέα μιας οντότητας της κοινωνικής οικονομίας που αναπτύσσεται, κοινό στην Ευρώπη και στους νόμους, εγκεκριμένο μέχρι σήμερα, σχεδιασμένο να καλύψει αυτή την περιοχή. Σύμφωνα με τους νόμους αυτούς, ιδίως της δημοκρατικής διακυβέρνησης - η οποία, όπως έχει σωστά

⁷⁹ Πρβλ. FICI, *La funcion social de las cooperativas*, cit.

⁸⁰ Πρβλ. παραπάνω στο fn. 26.

⁸¹ Πρβλ. BORZAGA & IANES, *op. cit.*, σελ. 99 κ.ε., ειδικότερα, σ. 107 s.

⁸² Πρβλ. BORZAGA & IANES, *op. cit.*, σελ. 109.

παρατηρηθεί, είναι μια «τελική αξία»⁸³ – αποτελεί ένα καθοριστικό στοιχείο ταυτοποίησης των φορέων της κοινωνικής οικονομίας⁸⁴.

Από μια σκοπιά γενική και νομικής πολιτικής, η ισχυρή ταυτότητα κοινωνικής επιχείρησης, όπως προαναφέρθηκε, βοηθά στην ανάπτυξή τους και διευκολύνει την άμυνα τους έναντι προσπαθειών «άλωσης» από τον κερδοσκοπικό καπιταλιστικό τομέα.

4.2 Η κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή εταιρείας

Σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, αντίθετα, οι νομοθέτες επέλεξαν δώσουν μια μορφή εταιρείας στις κοινωνικές επιχειρήσεις. Η Βελγική εταιρεία κοινωνικού σκοπού (Societe a Finalite Sociale - SFS) και η αγγλική εταιρεία κοινοτικού ενδιαφέροντος (Community Interest Company – CIC) είναι, στην πραγματικότητα, εταιρείες⁸⁵. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ακόμα και στις ΗΠΑ, χρησιμοποιήθηκε μια δομή που βασίζεται στην εταιρεία.

Η κοινωνική επιχείρηση, ως εκ τούτου, εμφανίζεται σε αυτές τις χώρες ως συγκεκριμένη υποκατηγορία της εταιρείας, η οποία δεν σκοπεύει στη μεγιστοποίηση της αξίας για τους μετόχους, αλλά επιδιώκει κοινωνικούς στόχους ή στόχους κοινοτικού ενδιαφέροντος. Η εταιρική μορφή στην εταιρεία καθατή δεν έχει κατ'ανάγκη ιδιαίτερες συνέπειες σε σχέση με τον σκοπό που επιδιώκεται από την κοινωνική επιχείρηση, στο βαθμό που, φυσικά, ο νόμος είναι σαφής ως προς την ανάθεση κοινωνικής αποστολής (και τον περιορισμό της διανομής κερδών) στην κοινωνική επιχείρηση, με τη μορφή εταιρείας. Αυτό που κυρίως αλλάζει σε σχέση με το συνεταιριστικό μοντέλο της κοινωνικής επιχείρησης, ακριβώς λόγω της διαφορετικής νομικής μορφής που υιοθετείται από την κοινωνική επιχείρηση, είναι η δομή της ιδιοκτησίας και του ελέγχου της επιχείρησης.

Σχετικά με αυτό, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να θυμηθούμε τι έχει αναφερθεί, με τη μορφή ανεκδότου, από έναν βρετανό δικηγόρο που επαίρεται για τον εαυτό του ως έναν από τους επινοητές του αγγλικού νόμου για τις CIC⁸⁶. Σε ένα άρθρο το 2010, αυτός ο δικηγόρος έγραψε ότι η ιδέα της CIC, ως ιδιαίτερη μορφή της εταιρείας ήρθε πρώτα στο μυαλό του καθώς σκεφτόταν για όλες τις περιπτώσεις όταν πρότεινε την ίδρυση μιας φιλανθρωπικής οργάνωσης σε πελάτες που ενδιαφέρονταν να ιδρύσουν μια επιχειρηματική οργάνωση με κοινωνικούς σκοπούς, αντιμετώπιζε τη δυσανεξία τους όταν ανακάλυπταν το ενδεχόμενο να χάσουν τον έλεγχο του δικού τους δημιουργήματος, λόγω των κανονισμών σχετικά με τα αγγλικά φιλανθρωπικά ιδρύματα. Ως εκ τούτου, ο δικηγόρος συνέλαβε την ιδέα ότι, αν ένας τέτοιος οργανισμός, αντίθετα είχε τη νομική μορφή της εταιρείας, οι πελάτες του δεν θα είχαν

⁸³ Δηλαδή, μια αξία που ανήκει στην κατηγορία των σκοπών (σε αντίθεση με την αποτελεσματικότητα, η οποία είναι μια οργανική αξία – μια αξία που ανήκει στην κατηγορία των μέσων): με αυτούς τους όρους, ZAMAGNI, *op. cit.*, σελ. 16.

⁸⁴ Πρβλ. άρθρο 4, lit. α) του Ισπανικού Νόμου αριθ. 5/2011, άρθρο 5, lit. γ), του Πορτογαλικού Νόμου αριθ. 30/2013, άρθρο 1, παρ. 1, αριθ. 2 του Γαλλικού Νόμου αριθ. 2014-856.

⁸⁵ Αν, αφενός, είναι δυνατό να εξετασθεί αν τα SFS και οι CIC μπορούν πράγματι να λάβουν τη μορφή συνεταιρισμών μέσω επαρκών διατάξεων των κανονισμών τους, από την άλλη πλευρά, είναι βέβαιο ότι, όπως προκύπτει από τους εφαρμοστέους κανόνες, οι νομοθέτες τις έχουν θεωρήσει ως κεφαλαιουχικές εταιρείες που χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένους σκοπούς.

⁸⁶ Πρβλ. Cf. LLOYD, *Transcript: Creating the CIC*, in 35 Vermont Law Review, 2010, p. 31 ff.

αυτή την αντίδραση, διότι δεν θα ανησυχούσαν μήπως «εγκατέλειπαν το δημιούργημά τους»⁸⁷.

Η ακόλουθη είναι, στην πραγματικότητα, η ουσιώδης διαφορά: Η κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή εταιρείας μπορεί να ελέγχεται ακόμη και από ένα μόνο άτομο. Στον αγγλικό νόμο για τις CICs, άλλωστε, δεν έχει σημασία ποιο είναι το πρόσωπο που ελέγχει - ή, σε περίπτωση νομικού προσώπου, αν είναι μια μη κερδοσκοπική ή κερδοσκοπική οντότητα. Η κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή της εταιρείας, δεν είναι κατ' ανάγκη μια δημοκρατική και συμμετοχική κοινωνική επιχείρηση (αν και, πρέπει κανείς να υπογραμμίσει, σύμφωνα με τους κανονισμούς των Βελγικών SFS, κανένας μέτοχος δεν μπορεί να έχει περισσότερα από ένα δέκατο των ψήφων στη γενική συνέλευση των μετόχων⁸⁸). Μπορεί στη διαχείριση να ακολουθεί την καπιταλιστική αρχή «μία μετοχή, μία ψήφος» και να οδηγείται ιεραρχικά ακόμη και από έναν μόνο φορέα κερδοσκοπικής καπιταλιστικής νομικής μορφής. Θα μπορούσε επίσης να ετερο-ελέγχεται ως μια καθαρά θυγατρική - και, ως εκ τούτου, να είναι μέρος ενός ομίλου, ανεξάρτητα από τη φύση και την ταυτότητα της μητρικής οντότητας. Θα μπορούσε επίσης να είναι μια «κλειστή λέσχη», δεδομένου ότι το εταιρικό δίκαιο δεν προστατεύει το συμφέρον τρίτων μερών να εισέλθουν σε μια τέτοια εταιρεία άλλων.

Η κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή της εταιρείας θα μπορούσε να είναι, στην πραγματικότητα, μια επιχείρηση που τη διαχειρίζεται ένας διαχειριστής, δεδομένου ότι ο έλεγχος εκ μέρους των μελών και η ενεργός συμμετοχή δεν απαιτείται, με τον τρόπο που είναι για την κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή συνεταιρισμού. Πρέπει να προστεθούν στον προβληματισμό αυτόν μερικά πρόσφατα ευρήματα από το συμπεριφορικό δίκαιο και την οικονομία. Εργαστηριακά πειράματα από Γερμανούς ερευνητές έχουν δείξει ότι, σε αυτό το παιχνίδι δικτάτορα, οι διαχειριστές, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αποδεικνύονται λιγότερο διατεθειμένοι να μεταφέρουν πόρους προς τους δικαιούχους των επιχειρήσεων τρίτων (π.χ., φιλανθρωπικά ιδρύματα) όχι μόνο σε σύγκριση με τους ιδιοκτήτες της εταιρείας, αλλά επίσης και από την περίπτωση που θα ενεργούσαν ως εκπρόσωποι. Αυτό πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι οι διαχειριστές τείνουν να κερδίσουν την εύνοια της ιδιοκτησίας της εταιρείας, προκειμένου να ικανοποιήσουν τα συμφέροντα των μετόχων των εντολέων τους και να διατηρούν τα αξιώματά τους⁸⁹.

Άρα, για να είναι συνεπής με τους θεσμικούς της στόχους, ως εκ τούτου, μια κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή εταιρείας θα πρέπει να έχει:

⁸⁷ Πρβλ. LLOYD, *op. cit.*, σελ. 33.

⁸⁸ Πρβλ. άρθρο 661, παρ. 1, αριθ. 4, του Βελγικού Κώδικα Επιχειρήσεων. Το ανώτατο αυτό ποσοστό είναι ακόμα χαμηλότερο (δηλαδή, ίσο με το ένα εικοστό), αν ο κάτοχος κεφαλαίου (δηλαδή ο μέτοχος) είναι «μέλος του προσωπικού που απασχολείται από την οργάνωση». Πρβλ. επίσης άρθρο 23 του νόμου της Σλοβενίας αριθ. 20/2011, ο οποίος επιβάλλει στις κοινωνικές επιχειρήσεις την υποχρέωση να αντιμετωπίζουν τα μέλη τους ως ίσα στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και, ειδικότερα, να ορίζουν μια ψήφο για όλα τα μέλη, ανεξαρτήτως του ιδιαίτερου καθεστώτος που εφαρμόζεται στην οντότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων.

⁸⁹ Πρβλ. FISCHER, GOERG & HAMANN, *Cui Bono, Benefit Corporation*; Ένα Πείραμα Εμπνευσμένο από τη Νομοθεσία των Κοινωνικών Επιχειρήσεων στη Γερμανία και στις ΗΠΑ, στο 11 Review of Law and Economics, 2015, σ. 79 ff. Πράγματι, είναι γενικά αποδεκτό ότι οι εκπρόσωποι τείνουν να συμπεριφέρονται λιγότερο γενναιόδωρα από τους αρχηγούς τους τόσο στο παιχνίδι τελεσιγράφου όσο και στο παιχνίδι του δικτάτορα: πρβλ. HAMMAN, LOEWENSTEIN, & WEBER, *Self-Interest through Delegation: An Additional Rationale for the Principal-Agent Relationship*, in 100(4) American Economic Review, 2010, p. 1826 ff.

- είτε μια δομή διακυβέρνησης που εμπλέκει άμεσα τους μετόχους στη διαχείριση της επιχείρησης, εφόσον οι μέτοχοι αυτοί πραγματικά υποκινούνται από μια αίσθηση αλτρουισμού,
- μια δομή διακυβέρνησης που απελευθερώνει πλήρως τους διαχειριστές από τις ανταγωνιστικές πιέσεις των μετόχων, έτσι ώστε να μην έχουν κανένα κίνητρο να ευθυγραμμιστούν με τα συμφέροντα των τελευταίων, ή
- μια δομή διακυβέρνησης που (επίσης) χορηγεί δικαιώματα και εξουσίες σε δικαιούχους κοινωνικής επιχείρησης που δεν είναι μέτοχοι (ή στους εκπροσώπους τους), έτσι ώστε αυτοί ίσως να ωθήσουν τους διαχειριστές να επιτύχουν την κοινωνική αποστολή της οργάνωσης αποτελεσματικά και αποδοτικά.

Μια πραγματικά συμμετοχική και δημοκρατική διακυβέρνηση, μαζί με τον περιορισμό της διανομής κερδών, μπορεί να αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα για την επίτευξη της ειδικής «ταυτότητας» μιας οργάνωσης ικανής να προσδιορίσει εκείνους που εργάζονται σ' αυτή, δίνοντας έτσι αφορμή ανάδυσης ενός ενάρετου κύκλου, που, μέσω της προσωπικής ικανοποίησης, η ταύτιση αυτή με την οργάνωση παράγει, στα άτομα που ανήκουν σε αυτή, αποτελέσματα ως προς την πιο αποδοτική και αποτελεσματική τήρηση των καταστατικών και θεσμικών στόχων, προς όφελος των τελικών δικαιούχων της οργάνωσης⁹⁰.

Σε αντίθεση, μια κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή της εταιρείας είναι ένα είδος οργάνωσης της οποίας η ταυτότητα ως κοινωνικής επιχείρησης είναι ασθενέστερη και σε συνεχή κίνδυνο εάν τα όρια δεν έχουν τεθεί για τον έλεγχο από ένα μόνο μέλος ή εάν ακριβείς κανόνες σχετικά με την ιδιοκτησία και τον έλεγχο δεν καθοριστούν. Αυτή είναι η περίπτωση, για παράδειγμα, στο ιταλικό νομοθετικό διάταγμα αριθ.155/2006, το οποίο ορίζει ότι μια κοινωνική επιχείρηση μπορεί να συνδεθεί, αλλά όχι να ελέγχεται ή να κατευθύνεται, από μια κερδοσκοπική οντότητα (ή δημόσιο φορέα)⁹¹. Αυτή η προσέγγιση επιλύει το ζήτημα σχεδόν εντελώς, καθιστώντας την κοινωνική επιχείρηση της εταιρικής μορφής μια πολύ ενδιαφέρουσα επιλογή, ειδικά ως δομή δευτέρου βαθμού συνεργασίας μεταξύ των κοινωνικών επιχειρήσεων συνεταιριστικής μορφής. Μια άλλη ενδιαφέρουσα διάταξη για το σκοπό αυτό είναι εκείνη του άρθρου 9, παράγραφος 1, του Σλοβενικού Νόμου αριθ. 20/2011 σχετικά με την κοινωνική επιχειρηματικότητα, η οποία περιορίζει τη δυνατότητα των κερδοσκοπικών εταιρειών να ιδρύουν κοινωνικές επιχειρήσεις, ορίζοντας ότι αυτό μπορούν να το πράξουν μόνο για να δημιουργήσουν νέες θέσεις εργασίας για τους απολυμένους

⁹⁰ Καταλήγουμε σε αυτό το συμπέρασμα, του οποίου τα βασικά επιχειρήματα δεν μπορούν να αναπτυχθούν εδώ, από μια ευρεία βιβλιογραφία, που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, το AKERLOF & KRANTON, *Identity and the Economics of Organizations*, in 19 *Journal of Economic Perspectives*, 2005, p. 9 ff., RODRIGUES, *Entity and Identity*, in 60 *Emory Law Journal*, 2011, p. 1257 ff., DAVIS, *Identity*, in Bruni & Zamagni (eds.), *Handbook on the Economics of Reciprocity and Social Enterprise*, Cheltenham- Northampton, 2013, p. 201 ff. Πιο συγκεκριμένα, η ταυτότητα της οντότητας δεν είναι πιθανό να παρακινήσει μόνο τους εργαζόμενους της επιχείρησης, αλλά και άλλους ενδιαφερόμενους, όπως τους προμηθευτές, τους δανειστές και τους καταναλωτές, καθώς και τους δωρητές και τους εθελοντές της.

⁹¹ Πρβλ. άρθρο 4, παρ. 3, Νομοθετικό Διάταγμα αριθ. 155/2006, καθώς και το άρθρο 8, παρ. 2, του ίδιου Διατάγματος.

εργαζομένους (και ρητώς ορίζει ότι δεν μπορούν να το πράξουν αυτό προκειμένου να μεταβιβαστεί στην κοινωνική επιχείρηση η επιχείρηση ή τα περιουσιακά της στοιχεία)⁹².

Υπάρχει ο κίνδυνος ότι - αν η χρήση της εταιρικής μορφής της κοινωνικής επιχείρησης δεν ρυθμισθεί προσεκτικά μέσω των ορίων σχετικά με το ποιος μπορεί να κατέχει ή / και να ελέγχει το κεφάλαιο - η κοινωνική επιχείρηση θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για τους σκοπούς της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης (δηλαδή, καθαρά για προβολή). Αν αυτή είναι η περίπτωση, η αυτονομία του τομέα της κοινωνικής οικονομίας από τον κερδοσκοπικό καπιταλιστικό τομέα, θα τρωθεί σοβαρά.

4.3 Η ουδετερότητα των νομικών μορφών για την απόδοση του χαρακτηρισμού κοινωνική επιχείρηση

Ξεκινώντας με μια μελέτη που διεξήχθη από δύο Ιταλούς νομικούς μελετητές⁹³, στο διεθνές πλαίσιο για την έρευνα σχετικά με τις νομικές μορφές της κοινωνικής επιχείρησης, τρία μοντέλα νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση όλο και συχνότερα παρουσιάζονται και διακρίνονται: το συνεταιριστικό μοντέλο, το μοντέλο της εταιρείας και ένα μοντέλο στηριζόμενο στην ελευθερία της επιλογής των νομικών μορφών. Σύμφωνα με αυτό το τελευταίο μοντέλο, η απόκτηση του νομικού καθεστώτος μιας κοινωνικής επιχείρησης δεν εξαρτάται από την απόκτηση από την οργάνωση μιας συγκεκριμένης νομικής μορφής, δεδομένου ότι όλες οι νομικές μορφές είναι, κατ' αρχήν, συμβατές με τον χαρακτήρα (status) της κοινωνικής επιχείρησης. Ως εκ τούτου, όχι μόνο οι νομικές μορφές του συνεταιρισμού και της εταιρείας, αλλά και εκείνες του σωματείου και του ιδρύματος, μεταξύ άλλων, μπορεί (ανάλογα με το νομικό σύστημα) να επιλέγονται από μια οργάνωση που επιθυμεί να αναγνωριστεί ως μια κοινωνική επιχείρηση.

Αυτό το τρίτο μοντέλο νομοθεσίας για την κοινωνική επιχείρηση περιλαμβάνει και επιτρέπει, συνεπώς, διάφορες νομικές μορφές της κοινωνικής επιχείρησης, πράγμα που σημαίνει την ύπαρξη πολλών μοντέλων ιδιοκτησίας και ελέγχου της κοινωνικής επιχείρησης, ως νομικές μορφές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από την οργάνωση.

Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο νομοθεσίας, ως εκ τούτου, μια κοινωνική επιχείρηση μπορεί να ιδρυθεί με οποιαδήποτε νομική μορφή: ως σωματείο, ίδρυμα, αστική εταιρεία, εταιρεία ή συνεταιρισμό. Υπάρχουν, βέβαια, κάποιες ελάχιστες απαιτήσεις που, ανεξάρτητα από τη νομική μορφή που επιλέγεται, μια κοινωνική επιχείρηση πρέπει να πληροί, συμπεριλαμβανομένης της απαγόρευσης διανομής κερδών (η οποία, ως εκ τούτου, ισχύει και για μια κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή μιας εταιρείας, είτε ανώνυμη ή περιορισμένης ευθύνης). Αυτό είναι το μοντέλο που ακολουθείται από τον ιταλικό νόμο του 2006 για την κοινωνική επιχείρηση. Είναι, επίσης, το μοντέλο που προτείνεται στο Φινλανδικό νόμο του 2003 για την κοινωνική επιχείρηση (ο οποίος, ωστόσο, περιορίζεται σε WISEs, όπως ήδη αναφέρθηκε).

⁹² Εξάλλου, αξίζει να αναφερθεί ότι η δεύτερη παράγραφος του ίδιου άρθρου αυτού του νόμου της Σλοβενίας ορίζει ότι μια οντότητα μπορεί να μην αποκτήσει το καθεστώς της κοινωνικής επιχείρησης εάν υπόκειται στην κυρίαρχη επιρροή μιας ή περισσότερων κερδοσκοπικών εταιρειών.

⁹³ Πρβλ. Cf. CAFAGGI & IAMICELI, *New Frontiers in the Legal Structure and Legislation of Social Enterprises in Europe: A Comparative Analysis*, in Noya (ed.), *The Changing Boundaries of Social Enterprises*, OECD, 2009, p. 25 ff.

Αυτό το μοντέλο νομοθεσίας είναι, ως εκ τούτου, ευρύτερο, και συμπεριλαμβάνει τόσο το συνεταιριστικό μοντέλο όσο και το μοντέλο της εταιρείας. Η καινοτομία του συνίσταται στις κοινωνικές επιχειρήσεις με τις μορφές των σωματείων και των ιδρυμάτων – με τις οποίες, όμως, το παρόν άρθρο δεν θα ασχοληθεί, έχοντας αναλάβει τον περιορισμένο σκοπό της σύγκρισης του συνεταιριστικού μοντέλου, το οποίο έχει θεωρηθεί ως το πλέον κατάλληλο για τις κοινωνικές επιχειρήσεις, με το εταιρικό μοντέλο, το οποίο, αντίθετα, είναι το πλέον προβληματικό. Φυσικά, ενώ αυτό το μοντέλο νομοθεσίας επιτρέπει οι κοινωνικές επιχειρήσεις να λαμβάνουν, μεταξύ άλλων, είτε συνεταιριστική ή εταιρική μορφή, εκτίθεται στις ίδιες αξιολογήσεις που έχουν γίνει μέχρι στιγμής σε σχέση με αυτά τα δύο μοντέλα οργάνωσης της κοινωνικής επιχείρησης.

5. Συμπεράσματα

Όπως ήδη αναφέρθηκε στην εισαγωγή, ένα Ευρωπαϊκό καταστατικό για την κοινωνική επιχείρηση έχει προβλεφθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και θα ήταν χρήσιμο ως ένα πρόσθετο μέσο προστασίας, προώθησης και ανάπτυξης των κοινωνικών επιχειρήσεων σε εθνικό και υπερεθνικό πλαίσιο. Ωστόσο, πέρα από την πραγματική σκοπιμότητα του έργου αυτού - το οποίο, μάλιστα, αυτή τη στιγμή, φαίνεται να είναι μάλλον απίθανο, ιδιαίτερα λαμβάνοντας υπόψη την πρόσφατη διακοπή των εργασιών για το Καταστατικό του Ευρωπαϊκού Ιδρύματος – με τι μια πιθανή Ευρωπαϊκή κοινωνική επιχείρηση θα μπορούσε να μοιάζει είναι μια πολύ δύσκολη ερώτηση για να απαντηθεί. Η τελική μορφή είναι ιδιαίτερα δύσκολο να προβλεφθεί δεδομένης της σχετικής ποικιλομορφίας των προσεγγίσεων μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ, ιδίως σε σχέση με τον ολικό ή μερικό περιορισμό στη διανομή κερδών – και ακόμη περισσότερο, με τις νομικές μορφές κοινωνικής επιχείρησης (και, κατά συνέπεια, τη δομή της ιδιοκτησίας και του ελέγχου της).

Αν κάποιος συμερίζεται τον προβληματισμό για μια ακατάλληλη και ανεπιθύμητη προσπάθεια από τον κερδοσκοπικό καπιταλιστικό τομέα να «κατακτήσει» τον τομέα της κοινωνικής οικονομίας, και αν η κοινωνική επιχείρηση με τη μορφή εταιρείας (όχι δημοκρατική, ελεγχόμενη από ένα άτομο ή μητρική κερδοσκοπική οντότητα, και υπόκειται στον περιορισμό μη διανομής κερδών, τελικά υποφερτή) θεωρείται ότι είναι η πιο προηγμένη και λεπτή μορφή εκδήλωσης αυτής της προσπάθειας, τότε μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι το συνεταιριστικό μοντέλο είναι το πιο ενδεδειγμένο μοντέλο ρύθμισης της κοινωνικής επιχείρησης. Το μοντέλο της συνεταιριστικής κοινωνικής επιχείρησης είναι η απάντηση σε όσους αρνούνται ότι ο περιορισμός της μη διανομής κερδών μπορεί μόνος του να είναι αρκετός για να προτιμώνται μη κερδοσκοπικές οργανώσεις από κερδοσκοπικές οργανώσεις⁹⁴. Πράγματι, το μοντέλο αυτό προσθέτει σημαντικούς παράγοντες της διακυβέρνησης στον περιορισμό σχετικά με τη διανομή κερδών, και θα ήταν δύσκολο να αρνηθεί κανείς ότι αυτά τα χαρακτηριστικά της διακυβέρνησης σηματοδοτούν τη διαφορά, δεδομένου ότι εισάγουν συμμετοχικά και δημοκρατικά στοιχεία για τη διεξαγωγή μιας κοινωνικής επιχείρησης, η οποία είναι σαφώς συνεπής με τους αλτρουιστικούς και δημόσιου οφέλους στόχους που υποδηλώνει μια κοινωνική επιχείρηση. Αυτό το μοντέλο είναι επίσης σίγουρα συμβατό με τις τυπικές αρχές της κοινωνικής οικονομίας που προκύπτουν από τους ευρωπαϊκούς εθνικούς νόμους για την κοινωνική οικονομία, ενώ η κατάταξη του μοντέλου εταιρείας ως εκ τούτου είναι αμφίβολη, τουλάχιστον στην καθαρή μορφή του (όπου το κεφάλαιο δρα ως αιτία και μέτρο συμμετοχής του μετόχου στη διακυβέρνηση της εταιρείας, καθώς και στην κατανομή

⁹⁴ Πρβλ. παραπάνω στο fn. 21.

των κερδών που προκύπτουν από την εταιρεία, στο βαθμό που διανέμονται μεταξύ των μετόχων), δεν είναι προσαρμοσμένες στις ειδικές ανάγκες της κοινωνικής οικονομίας.

Σε ένα πρόσφατο βιβλίο με τίτλο Καλλιεργώντας Συνείδηση (Cultivating Conscience), ο καθηγητής Lynn Stout, εφαρμόζοντας στη νομική σκέψη κάποια ευρήματα των οικονομικών συμπεριφοράς, συζητά για τους τρόπους με τους οποίους οι καλοί νόμοι μπορούν να κάνουν τον άνθρωπο καλύτερο⁹⁵.

Κατά τη γνώμη μας, ένας νόμος για την κοινωνική επιχείρηση που είναι «καλός», με την έννοια αυτή, είναι αυτός που διαμορφώνει και απαιτεί μια κοινωνική επιχείρηση να είναι τόσο από κοινού όσο και δημοκρατικά ελεγχόμενη από ένα σύνολο μελών, συμμετέχουν τα παρόντα μέλη και είναι ανοιχτή σε νέα μέλη, από την πλευρά της οριζόντιας επικουρικότητας. Η δομή αυτή, εξάλλου, θα ορίσει αυτό το είδος της κοινωνικής επιχείρησης (για να συνδέσει αυτή την συζήτηση με ένα άλλο θέμα πολύ στη μόδα αυτές τις μέρες), ως η πλέον κατάλληλη νομική μορφή για τη διαχείριση των «κοινών». Από περισσότερα «κοινά», τα οποία διαχειρίζονται αποτελεσματικά από τις κοινωνικές επιχειρήσεις σε συνεταιριστική μορφή, υπάρχει μεγάλη ανάγκη για μια πραγματικά καλύτερη κοινωνία, που δεν κυριαρχείται από τη λογική της συσσώρευσης του κεφαλαίου, αλλά με βάση τους ανθρώπους και την αξιοπρέπειά τους⁹⁶.

⁹⁵ Πρβλ. STOUT, *Cultivating Conscience. How Good Laws Make Good People*, Princeton-Oxford, 2011.

⁹⁶ Πρόσφατα για το θέμα αυτό, βλ. Sacconi & Ottone (eds.), *Beni comuni e cooperazione*, Bologna, 2015. Για μια πολύ καλή επισκόπηση του θέματος των κοινών, βλ. Marella (ed.), *Oltre il pubblico e il privato. Per un diritto dei beni comuni*, Verona, 2012.

Βιβλιογραφία

- Akerlof, G.A. & Kranton, R.E. (2005), Identity and the Economics of Organizations, *Journal of Economic Perspectives*, 19(1): 9-32. DOI: <http://dx.doi.org/10.1257/0895330053147930>
- Andreas, M., Carini, C., Carpita, M. & Costa, E. (2012), La cooperazione sociale in Italia: un'overview, *Euricse Working Paper*, 27/12. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2017441>
- Aparício Meira, D. (2013), A lei de bases da economia social portuguesa: do projeto ao texto final, *Revista jurídica de economía social y cooperativa*, CIRIEC-España, n. 24/2013.
- Arrieta Idiákez, F.J. (2014), Concreción de las entidades de la economía social, *REVESCO - Revista de Estudios Cooperativos*, 116: 33-56.
- Bishop, C.G. (2014), Fifty State Series: L3C & B Corporation Legislation Table, *Suffolk University Legal Studies Research Paper*, No. 10-11. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1561783>
- Bonfante, G. (2014), *La società cooperativa*, (Trattato di diritto commerciale Vol. V). Padova: CEDAM.
- Borzaga, C. & Ianes, A. (2006), *L'economia della solidarietà. Storia e prospettive della cooperazione sociale*, Roma: Donzelli Editore.
- Boucquiaux, G., Fici, A. & Roelants, B. (2009), Comparative table of existing legislation in Europe, in B. Roelants (Ed.) *Cooperatives and social enterprises. Governance and normative frameworks*. Brussels, Annex.
- Brakman Reiser, D. (2014), Regulating Social Enterprise, *14 UC Davis Business Law Journal*, 231. Brooklyn Law School, Legal Studies Paper No. 396.
- Brakman Reiser D. (2013), Theorizing Forms for Social Enterprise, *Emory Law Journal*, 62: 681-739.
- Brakman Reiser, D. (2010), Governing and Financing Blended Enterprise, *Chicago-Kent Law Review*, 85(1): 619-655.
- Brakman Reiser, D. (2009), For-Profit Philanthropy, *Fordham Law Review*, 77(5): 2437-2473.
- Cafaggi, F. & Iamiceli, P. (2009), New Frontiers in the Legal Structure and Legislation of Social Enterprises in Europe: A Comparative Analysis, in A. Noya (Ed.), *The Changing Boundaries of Social Enterprises*. Paris: OECD. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264055513-3-en>
- Cetra, A. (2003), *L'impresa collettiva non societaria*. Torino: G. Giappichelli.
- Cracogna, D., Fici A. & Henry, H. (Eds.) (2013), *International Handbook of Cooperative Law*. Berlin-Heidelberg: Springer. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-30129-2>
- Crama (2014), Entreprises sociales. Comparaison des formes juridiques européennes, asiatiques et américaines. Pour la Solidarité - Européen Think Tank, Etudes&Dossiers.
- Davis, J.B. (2013), Identity, in L. Bruni, & S. Zamagni, (Eds.), *Handbook on the Economics of Reciprocity and Social Enterprise*. Cheltenham-Northampton: Edward Elgar, pp. 201-207. DOI: <http://dx.doi.org/10.4337/9781849804745.00027>
- Defourny, J. & Nyssens, M. (2003). The EMES Approach of Social Enterprise in a Comparative Perspective, *EMES Working Papers Series*, 12/03. DOI: http://emes.net/content/uploads/publications/EMES-WP-12-03_Defourny-Nyssens.pdf.
- European Commission (2014), A map of social enterprises and their eco-systems in Europe, European Commission DG Employment, Social Affairs and Inclusion.
- European Commission (2011), COM(2011) 682 final, of 25 October 2011, Social Business Initiative. Creating a favourable climate for social enterprises, key stakeholders in the social economy and innovation.
- Fici, A. (2015), La función social de las cooperativas: notas de derecho comparado, *REVESCO - Revista de Estudios Cooperativos*, 117: 77-98. DOI: http://dx.doi.org/10.5209/rev_reve.2015.v117.48146

- Fici, A. (2015), L'impresa sociale nel progetto di riforma del terzo settore italiano: appunti e spunti, *Impresa sociale*, no. 5/2015.
- Fici, A. (2014), The Essential Role of Cooperative Law, *The Dovenschmidt Quarterly*, Vol. 4.
- Fici, A. (2014), La sociedad cooperativa europea: cuestiones y perspectivas, *Revista Jurídica de Economía Social y Cooperativa*, 25: 69-122, CIRIEC-España.
- Fici, A. (2014), Intervención en la presentación del International Handbook of Cooperative Law, *Congreso Continental de Derecho Cooperativo* (Guarujá, San Pablo, Brasil, 8-10 October 2013), Buenos Aires, Intercoop, pp. 195-197.
- Fici A. (2013), Cooperative Identity and the Law, *European Business Law Review*, 24(1): 37-64.
- Fici, A. (2012), *Imprese cooperative e sociali. Evoluzione normativa, profili sistematici e questioni applicative*. Torino: Giappichelli.
- Fici, A. (2004), Cooperative sociali e riforme del diritto societario, *Rivista di diritto privato*, n. 1: 75-94.
- Fischer, S., Goerg, S. & Hamann, H. (2015), Cui Bono, Benefit Corporation? An Experiment Inspired by Social Enterprise Legislation in Germany and the US, *Review of Law and Economics*, 11(1): 79-110. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/rle-2014-0036>
- Galera, G. & Borzaga, C. (2009), Social Enterprise. An International Overview of Its Conceptual Evolution and Legal Implementation, *Social Enterprise Journal* 5(3): 210-228. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/17508610911004313>
- Galgano, F. (Ed.) (2006), *Persone giuridiche - Commentario del codice civile Scialoja-Branca*, 2ª ed. Bologna: Zanichelli/Roma: Il foro italiano.
- Galle, B. (2013), Social Enterprise: Who Needs It? *Boston College Law Review*, 54(5): 2025-2045.
- Galle, B. (2010), Keep Charity Charitable, *Texas Law Review*, 88: 1213-1233.
- Hamman, J.R., Loewenstein, G. & Weber, R.A. (2010), Self-Interest through Delegation: An Additional Rationale for the Principal-Agent Relationship, *American Economic Review*, 100(4): 1826-46.
- Hansmann, H. (1980), The Role of Nonprofit Enterprise, *Yale Law Journal*, 89(3): 835-901.
- Hansmann, H. & Kraakman, R. (2000), The Essential Role of Organizational Law, *Yale Law Journal*, 110(3): 387-440.
- Henderson, T. & Malani, A. (2009), Corporate Philanthropy and the Market for Altruism, *Columbia Law Review*, 109: 571-628.
- Hiez, D. (2015), La richesse de la loi Économie sociale et solidaire, *Revue des sociétés*, 6: 147 ff.
- Istat (2006), *Le cooperative sociali in Italia. Anno 2003*. Roma: Istat.
- Istat (2012), 9° Censimento generale dell'industria e dei servizi 2011.
- Jang, J. (2013), Republic of Korea, in D. Cracogna, A. Fici, & H. Henry (Eds.), *International Handbook of Cooperative Law*. Berlin-Heidelberg: Springer. DOI: http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-30129-2_30
- Kraakman, R., Armour, J., Davies, P., Enriques, L., Hansmann, H., Hertig, G., Hopt, K.J., Kanda, H. & Rock, E.B. (2009), *The Anatomy of Corporate Law. A Comparative and Functional Approach* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Lloyd, S. (2010), Transcript: Creating the CIC, *Vermont Law Review*. 35(1): 31-43.
- Majdzińska, K. (2014), Aid and Support for the Social Economy in Poland - The Case of Social Cooperatives, *CIRIEC Working Paper*, No. 2014/11.
- Malani, A. & Posner, E. (2007), The Case for For-Profit Charities, *Virginia Law Review*, 93: 2017-2067.
- Marasà, G. (1984), *Le "società" senza scopo di lucro*. Milano: Giuffrè.

- Marasà, G. (2000), *Le società*, in G. Iudica, & P. Zatti (Eds.), *Trattato di diritto privato*, 2nd ed. Milano.
- Marella, M.R. (Ed.) (2012), *Oltre il pubblico e il privato. Per un diritto dei beni comuni*. Verona: Ombre corte.
- Murray, H. (2015), Corporate Forms of Social Enterprise: Comparing the State Statutes, *SSRN*. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1988556>
- Nasioulas, I. (2011), Greek Social Economy at the Crossroads. Law 4019/2011 and the Institutionalization Challenge, *CIRIEC Working Paper*, No. 2011/10.
- Office of the Regulator of Community Interest Companies (2014). Information and Guidance Notes, Chapter 6: The Asset Lock, Government of the UK.
- Portale, G.B. (2014), *Tra diritto dell'impresa e metamorfosi della s.p.a.*, in *Società, banche e crisi d'impresa. Liber amicorum Pietro Abbadessa*, Vol. I, Torino.
- Portale, G.B. (2013), Il diritto societario tra diritto comparato e diritto straniero, *Rivista delle società*, 325 ss.
- Resta, G. (2014), Gratuità e solidarietà: fondamenti emotivi e “irrazionali”, *Rivista critica del diritto privato*, 32(1): 121-161.
- Rodrigues, U. (2011), Entity and Identity, *Emory Law Journal*, 60: 1257-1322.
- Sacconi, L. & Ottone, S. (Eds.) (2015) *Beni comuni e cooperazione*. Bologna: Il Mulino.
- Stout, L. (2011), *Cultivating Conscience. How Good Laws Make Good People*. Princeton-Oxford: Princeton University Press.
- Venturi, P. & Zandonai, F. (Eds.) (2014), *L'impresa sociale in Italia. Identità e sviluppo in un quadro di riforma*. Rapporto Iris Network, Trento.
- Yunus, M. (2007), *Creating a World without Poverty. Social Business and the Future of Capitalism*. New York: Public Affairs.
- Yunus, M. (2010), *Building Social Business*. New York: Public Affairs.
- Zamagni, S. (2011), *Introduzione: slegare il terzo settore*, in S. Zamagni (Ed.), *Libro bianco sul terzo settore*. Bologna: Il Mulino.